

κειμένων ἐδηλώσαμεν καὶ ἀνωτέρω ὑὰ ἐκθέσωμεν δὲ λεπτομερέστερον καὶ εἰς τι τῶν ἀκολουθῶν κεφαλαίων), ἀλλὰ διηγούμεθα πῶς τὸ ὄργανον τοῦτο κατασκευάζεται καὶ οὕτω συνδυάζομεν τὴν περιγραφὴν μετὰ πράξεως.

Κατὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς Ἱστορίας γίνεται συχνάκις λόγος περὶ ὀπλιτῶν, θέλομεν δὲ νὰ διδάξωμεν τοὺς μαθητὰς τὰ κατὰ τὸν ὀπλισμὸν αὐτῶν· ἀντὶ νὰ περιγράψωμεν ἀπλῶς ἕκαστον τῶν μερῶν τοῦ ὀπλισμοῦ τούτου διηγούμεθα πῶς ὁ ὀπλίτης ὀπλίζεται προκειμένου νὰ πολεμήσῃ, ὅπως κἀμνεὶ ὁ Ὅμηρος ἐν Ἰλιάδος Γ' περιγράφων τὰ κατὰ τὴν προετοιμασίαν τοῦ Πάριδος, ὅτε προέκειτο νὰ μονομαχήσῃ οὗτος μετὰ τοῦ Μενελάου :

κνημίδας μὲν πρῶτα περὶ κνήμησιν ἔθηκεν
καλάς, ἀργυρέοισιν ἐπισφυρίοις ἀραρυίας·
δεύτερον αὖ θώρηκα περὶ στήθεσσι ἐδυνεν
οἷο κασιγνήτοιο Λυκάονος, ἤρμοσε δ' αὐτῷ.
ἀμφὶ δ' ἄρ ὤμοισιν βάλετο ξίφος ἀργυρόηλον
χάλκεον, αὐτὰρ ἔπειτα σάκος μέγα τε στιβαρόν τε·
κρατὶ δ' ἐπ' ἰφθίμῳ κυνέην ἐύτυκον ἔθηκεν
ἵππουριν· δεινὸν δὲ λόφος καθύπερθε ἐνευεν.
εἶλετο δ' ἄλκιμον ἔγχος, ὃ οἱ παλάμηφιν ἀρήσειν.

Καὶ ἐνταῦθ' ἄρα δὲν περιγράφομεν ἀπλῶς, ἀλλὰ φροντίζομεν νὰ συνδυάζωμεν τὴν περιγραφὴν μετὰ πράξεως.

Καὶ ἐν τῇ Γεωγραφίᾳ πράττομεν ὁμοίον τι· ὅταν θέλωμεν νὰ διδάξωμεν τοὺς μαθητὰς ξένην τινὰ χώραν ἢ μέρος ταύτης, ἀδυνατοῦμεν δὲ νὰ χρησιμοποιήσωμεν δι' οἷονδήποτε λόγον τὴν παραστατικὴν καὶ τὴν ἐξελικτικὴν μορφήν τῆς διδασκαλίας, κάμνομεν μετὰ τῶν μαθητῶν φανταστικὸν ταξείδιον διὰ τῆς χώρας ταύτης καὶ διηγούμεθα εἰς αὐτοὺς ὅ,τι κατὰ τὴν πορείαν ἡμῶν συναντῶμεν.

Εὐνόητον εἶναι ὅτι, ὅταν διδάσκωμεν ἀντικείμενα ξένων χωρῶν, ἄτινα δὲν δυνάμεθα νὰ ἐπιδείξωμεν εἰς τοὺς μαθητὰς χρησιμοποιοῦμεν καὶ βοηθητικὰ τινὰ μέσα, εἰκόνας, ἰχνογραφήματα καὶ προπλάσματα. Πῶς ταῦτα χρησιμοποιοῦνται ὑὰ μάθωμεν κατωτέρω.

δ) Ἀνάγνωσις.

1. Ἐν τισὶ περιπτώσεσι προκαλοῦμεν τοὺς μαθητὰς εὐθύς ἐξ ἀρχῆς νὰ ἀναγινώσκωσι τὸ νέον. Τοῦτο συμβαίνει, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, κατὰ τὴν ἐπεξεργασίαν ἀναγνωστικῶν τεμαχίων ἐν τοῖς γλωσσικοῖς μα-

θήμασι. Καὶ ἱστορικὴν δ' ὕλην (*) δυνάμεθα πολλοῦς νὰ παρᾶσχουμεν κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, εἴαν τὸ ἀναγνωστικὸν βιβλίον περιέχῃ ἱστορικὰ τμήματα εὐληπτα. Τοῦναντίον δ' ὅμως σπανίως συνιστᾶται νὰ χρησιμοποιῶμεν τὴν ἀνάγνωσιν πρὸς παροχὴν γεωγραφικῆς καὶ φυσιογνωστικῆς ὕλης. Τοιαύτη ὕλη δὲν εἶναι εὐκόλον νὰ καταστῇ διὰ τοῦ προφορικοῦ λόγου μόνον οὕτω καταληπτή, ὅπως αἱ πράξεις, πολλῶ δ' ἦντον διὰ τοῦ γραπτοῦ, διότι γεωγραφικὴ καὶ φυσιογνωστικὴ ὕλη δὲν δύναται νὰ σχετισθῇ πρὸς τὰς ὑπαρχούσας ἐν τῇ συνειδήσει τῶν μαθητῶν παραστάσεις, ὅπως αἱ πράξεις, τὰ γεγονότα.

2. Ἡ παροχὴ δ' ὅμως τοῦ νέου δὲν ἀποπερατοῦται διὰ τῆς ἀναγνώσεως ἀπλῶς ἐνὸς τεμαχίου. Οἱ μαθηταὶ σπανίως ἐννοοῦσιν ἀκριβῶς πᾶν ὅ,τι ἀναγιγνώσκουσι, καὶ διὰ τοῦτο πρέπει τῇ ἀναγνώσει νὰ ἐπακολουθήσῃ ἡ ἐξέτασις τῶν δυσχερεστέρων μερῶν τοῦ ἀναγνωσθέντος. Διὰ τοῦτο πρέπει μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν νὰ προκαλέσωμεν πρῶτον τοὺς μαθητὰς νὰ ποδώσωσι τοῦτο, ὅπερ ἀνέγνωσαν, ἐν συνεχείᾳ λόγῳ, χωρὶς νὰ διακόπτωμεν ἢ βοηθῶμεν αὐτούς, εἴαν τις ἐπιλαυνθῶνται ἢ ἐσφαλμένως τοῦτο ἐκαθέτωσι (**). Μόνον μετὰ τὴν ἀκατέργαστον ταύτην ἀπόδοσιν δυνάμεθα νὰ κρίνομεν κατὰ πόσον οἱ μαθηταὶ κατενόησαν τὸ ἀναγνωσθέν, οὕτω δὲ καὶ νὰ καθορίσωμεν τίνα σημεία πρέπει νὰ συμπληρωθῶσι, διορθωθῶσι καὶ διασαφηνισθῶσι.

Πρὸς μείζονα τῶν μαθητῶν εὐκολίαν ἢ μετὰ τὴν ἀκατέργαστον ἀπόδοσιν συζήτησις ἄρχεται κάλλιστα διὰ τῆς συμπληρώσεως τοῦ παραλειφθέντος καὶ τῆς διορθώσεως τοῦ ἐσφαλμένως κατανοηθέντος. Μετὰ ταῦτα δὲ προβαίνομεν εἰς τὴν διασαφήνισιν ἢ ἐπεξηγήσιν τῶν σκοτεινῶν ἔτι σημείων, ἴητις πρέπει κατὰ τὰ κυριώτατα νὰ γίνῃ ὑπ' αὐτῶν τῶν μαθητῶν, οὐχὶ δ' ὑπὸ τοῦ διδασκάλου. (1) Διδάσκαλος λέγει μόνον ὅ,τι δὲν δύνανται οἱ μαθηταὶ νὰ εὕρωσιν· ἄλλως:

(*) Ὁ λόγος, ὅστις ἐπιβάλλει κυρίως τὴν ἀνάγνωσιν ὡς μορφήν παροχῆς τοῦ νέου, εἶναι ὅτι ὁ πᾶς, ὅστις θὰ ἐξέλθῃ εἰς τὸν κατόπιν πρακτικὸν βίον, δὲν θὰ πορίζηται πλεόν ἐκεῖ τὰς γνώσεις ἀπὸ τοῦ στόματος τοῦ διδασκάλου ἢ τῶν γονέων, ἀλλ' ἀπὸ βιβλίων, περιοδικῶν, ἐφημερίδων. ὀφείλει ἄρα πρὸς τοῦτο νὰ διδασθῇ ἤδη ἀπὸ τοῦ σχολαίου, ὅπως γνωρίζῃ μετὰ ταῦτα, ὅταν ἀναγνώσῃ τι, τί θὰ θεωρῇ οὐσιώδες καὶ τί ἐπουσιώδες, τί δύναται καὶ πρέπει νὰ διατηρῇ καὶ τί νὰ ποβῆ. Προκειμένης ἱστορικῆς ὕλης θὰ μεταχειρίζομεθα τὴν μορφήν ταύτην, ἐννοεῖται, ἐφ' ὅσον ἔχομεν βιβλίον πηγῶν τῆς ἱστορίας κατάλληλον διὰ τοὺς μαθητὰς, ἰδίᾳ ὅταν πρόκειται νὰ ἀναγνώσωμεν ἱστορικὸν γεγονὸς, ὅπερ περιέγραψε μάρτυς αὐτόπτης ἢ τις παραλαβὼν παρ' αὐτόπτου μάρτυρος, διότι οἱ οὕτω περιγράφοντες ἀπεικονίζουσι τὰ πράγματα ζωηρότατα καὶ σαφέστατα. (Σ. Μ.).

(**) Ἐάν δὲ τότε παρουσιασθῇ γλωσσικὸν τι σφάλμα, διορθώσωμεν τοῦτο διὰ μιᾶς μόνον λέξεως, ἢν ἐπαναλαμβάνει ὁ μαθητὴς ἀνευ περαιτέρω συζητήσεως· εἴαν ἴδωμεν ὅτι τὸ σφάλμα τοῦτο εἶναι γενικώτερον, σημειώσωμεν αὐτὸ καὶ ἐπιφυλαττόμεθα, ὅπως διδάξωμεν τὰ δεόντα κατὰ τὴν ὥραν τοῦ γλωσσικοῦ μαθήματος. (Σ. Μ.).

καθοδηγεί αὐτοὺς διὰ καταλλήλων ἐρωτήσεων καὶ ὑπομνήσεων πραγμάτων γνωστῶν ἤδη αὐτοῖς εἰς τὴν εὐρεσιν τοῦ νέου· χρησιμοποιεῖ ἄρα καὶ ἐνταῦθα τὴν παραστατικὴν καὶ τὴν ἐξελεγκτικὴν μορφήν. Μόνον οὕτω δυνάμεθα νὰ εἴμεθα βέβαιοι ὅτι οἱ μαθηταὶ ὄντως ἐννοοῦσι τὰ πράγματα.

Κατ' ἀρχὰς βεβαίως ὁ διδάσκαλος πρέπει νὰ ὑποδείξῃ τὸ χρῆζον ἐρμηνείας, πρὸς τοῦτο δὲ μεταχειρίζεται κατὰ κανόνα κατάλληλον ἐρώτησιν. Ἡ ἐρώτησις δ' ὅμως αὕτη δὲν πρέπει νὰ εἶναι τοιαύτη, ὥστε νὰ εἶναι δυνατόν νὰ δοθῇ εἰς αὐτὴν ὀρθὴ ἀπάντησις μόνον δι' ὀρισμοῦ, ἀλλὰ τοιαύτη, ὥστε τὸ ἐρμηνευτέον νὰ μένῃ ἐν τῇ συνοχῇ καὶ τῇ συνδέσει, ἐν ἧ καὶ ἐν τῷ ἀναγινωσκόμενῳ τεμαχίῳ εὐρίσκεται. Μετὰ ταῦτα δ' ἀπαιτεῖ ὁ διδάσκαλος ὅπως οἱ μαθηταὶ περιγράψωσιν, ἐρμηνεύσωσιν, δι' ἄλλων λέξεων ἐκφράσωσιν κλ. τὸ πρᾶγμα κατὰ τὴν φύσιν αὐτοῦ. Ἐὰν δ' ὑπάρχῃ ἀνάγκη, ὑποβοηθεῖ αὐτοὺς ὑποδεικνύων τὰς αἰτιώδεις σχέσεις ἢ ὑπομνησκῶν ὅμοιον, ὅπερ εἶδον ἢ ἐπαυθον ἐν τῷ πρακτικῷ αὐτῶν βίῳ. Μετὰ τὸ πέρας τῆς συζητήσεως ταύτης πρέπει οἱ μαθηταὶ νὰ ἐπαναλάβωσιν τὸ ἀναγνωσθέν μετὰ τῶν σχετικῶν ἐπεξηγήσεων, ἀλλ' αὐταὶ πρέπει τόσον ἐπιτηδείως νὰ παρεμβληθῶσιν, ὥστε νὰ φαίνωνται ὅτι συνδέονται ὀργανικῶς πρὸς τὸ ὅλον. Οὕτω π.χ. δὲν θὰ εἴπωσιν : ὁ γεωργὸς παρηκολούθει ὀρμητικὸν χεῖμαρρον, ὀρμητικὸς χεῖμαρρος λέγεται ὅταν κτλ.— Ἀλλά : ὁ γεωργὸς παρηκολούθει ἓνα χεῖμαρρον, τόν... Οὗτος ἴσως πολὺ ταχέως· εἰς τὴν κοίτην αὐτοῦ ὑπάρχουσι μεγάλοι λίθοι, ἐκεῖ δὲ τὸ ὕδωρ προσκροῦον καὶ συστρεφόμενον, ἀποτελεῖ δίνην· εἰς τὸ μέρος τοῦτο σχηματίζεται καὶ λευκὸς ἀφρός, ὅστις ἀναπηδᾷ ὑψηλὰ καὶ ἠαντίζει τὰ πέριξ εἰς μεγάλην ἔκτασιν, ἦτο ὀρμητικὸς χεῖμαρρος.

Τὴν ἀπόδοσιν ταύτην καλοῦμεν *κεκαθαρμένην ἀπόδοσιν*. Μετὰ τὸ πέρας τῆς ἐπεξεργασίας ὅλων τῶν τμημάτων ἐπακολουθεῖ ἡ *ἀπόδοσις τοῦ ὅλου* ὑφ' ἐνὸς ἢ πλειόνων μαθητῶν κατὰ τὴν παρουσιαζομένην ἀνάγκην.

Κατὰ ταῦτ' ἐν τῇ ἀναγνώσει, ὡς μορφῇ παροχῆς τοῦ νέου, ἔχομεν τὴν ἐξῆς σειρὰν :

α' *Ἀνάγνωσιν.*

β' *Ἀκατέργαστον ἀπόδοσιν.*

γ' *Διαλογικὴν συζήτησιν.* (Συμπλήρωσιν, διόρθωσιν, ἐπεξήγησιν)

δ' *Ἐπιγραφὴν τοῦ τμήματος.*

ε' *Κεκαθαρμένην ἀπόδοσιν.*

ς' *Ἐπιγραφὴν τοῦ ὅλου.*

ζ' *Ἀπόδοσιν* τοῦ ὅλου κατ' ἀρχάς τῇ βοήθειᾳ τῶν μερικῶν τῶν τμημάτων ἐπιγραφῶν εἶτα δὲ καὶ ἄνευ αὐτῶν (*).

3. Οὕτως ἐξητάσαμεν τὰς σπουδαιοτάτας μορφὰς τῆς παροχῆς τοῦ νέου. Εἶναι δ' αὐταί : ἡ *Δεικτική*, ἡ *Παραστατική*, ἡ *Ἐξελεκτική*, ἡ *Διήγησις*, ἡ *Περιγραφή μετὰ Διηγήσεως*, καὶ ἡ *Ἀνάγνωσις*. Τίνα νῦν τῶν μορφῶν τούτων θὰ μεταχειρίζομεθα ἐν ἐκάστη περιπτώσει, ἐξαρτᾶται κυρίως ἀπὸ τῆς φύσεως τοῦ πρὸς διδασκαλίαν ἀντικειμένου. Ἐφ' ὅσον εἶναι δυνατόν δεικνύομεν τὰντικείμενα εἰς τοὺς μαθητὰς· ἐὰν τοῦτο εἶναι ἀδύνατον, χρησιμοποιοῦμεν κατὰ κανόνα τὴν παραστατικὴν καὶ ἐξελεκτικὴν μορφήν· τὴν διήγησιν καὶ τὴν ἀνάγνωσιν μεταχειρίζομεθα σπανιώτερον μὲν ἐπὶ πραγμάτων, μάλιστα δ' ἐν τῇ Γεωγραφίᾳ καὶ τῇ Φυσιολογίᾳ μόνον κατ' ἐξαιρέσιν, τοῦναντίον δὲ συχνάκις τὴν ἀνάγνωσιν ἐν τῇ ἐπεξεργασίᾳ ἀναγνωστικῶν τεμαχίων κατὰ τὴν γλωσσικὴν διδασκαλίαν.

β'. Ἐναργῶς διεξοδικὴ ἐκθεσις.

Καθ' ὅτανδῆποτε δ' ὅμως μορφήν καὶ ἂν παρίσχωμεν τὸ νέον πρὸς πάντοτε ὁ διδάσκαλος καὶ οἱ μαθηταὶ οὕτω θὰ ἐκφράζονται, ὥστε ἡ ἐκθεσις αὐτῶν θὰ εἶναι εὐκόλως καταληπτὴ. Τοῦτο δ' ὅμως δὲν συμβαίνει, ἐὰν μεταχειρίζονται κατὰ προτίμησιν ἀφηρημένας λέξεις καὶ τροπικὰς ἐκφράσεις. Τὸ ἀφηρημένον, ὡς γνωστόν, καθ' ἑαυτὸ δὲν δύναται θὰ παραστήσῃ σαφῶς οἱ μαθηταὶ ἐν ἑαυτοῖς, δι' ὃ συχνάκις περιορίζονται εἰς κενὰς λέξεις ἢ σχηματίζουσιν ἀνακριβειστάτας καὶ τὰ μάλιστα συγκεχυμένας εἰκόνας τῶν διδασκομένων ἀντικειμένων. Τότε μόνον εἶναι δυνατόν τὸ νέον θὰ λάβῃ ἐν τῇ συνειδήσει αὐτῶν ὀρισμένην μορφήν καὶ ζωηρότητα, ὅταν πάντα περιγράφομεν καὶ διηγώμεθα ἐποπτικώτατα καὶ λεπτομερέστατα. Διὰ τοῦτο ἐν τῇ σταδίᾳ τῆς συνθέσεως οὐδέποτε πρέπει θὰ λείπῃ πληθὺς μερικοτήτων καὶ συγκεκριμένων γεγονότων.

Ἐποθέσωμεν π. χ. ὅτι κατὰ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Ἰσβινσῶνος, τοῦ λόγου ὄντος περὶ τοῦ πρώτου κυνηγίου αὐτοῦ, εἰς μὲν διδάσκαλος λέ-

(*) Ἡ σειρά αὕτη, ἣν προτείνει ἐνταῦθα ὁ συγγραφεὺς καὶ ἣν συνιστᾷ καὶ ὁ Reibn εἰς τὸ τρίτον σχολικὸν ἔτος, ἔχει καὶ τοὺς ἀντιπάλους αὐτῆς· ἰδίᾳ τονίζεται ὅτι ἡ πρώτη ἀπόδοσις θὰν πρέπει θὰ γίνῃ μετὰ τὴν πρώτην ἀνάγνωσιν, ἀλλ' ἀφοῦ πρῶτον ὁ διδάσκαλος ἐπεξηγήσῃ τὰ σημεῖα ἐκεῖνα, ἅτιν' αὐτὸς σκοτεινὰ νομίζει· παραδεχόμεθα τῇ ἐν τῇ κειμένῳ σειρᾷ, διότι μόνον ἐκ τοῦ λόγου τῶν μαθητῶν ἐννοεῖ ὄντως ὁ Δ. τί αὐτοὶ ἐννοοῦσι καὶ τί ἔχει ἀνάγκην ἐπεξηγήσεως, καὶ εἰς ταῦτα ἐφιστᾷ τὴν προσοχὴν αὐτοῦ· ἄλλως θὰ συμβῇ πολλάκις θὰ ἐρμηνεύσῃ πράγματα γνωστὰ τοῖς μαθηταῖς, θὰ καταλίπῃ δ' ἀσαφῆ πράγματα ἄγνωστ' αὐτοῖς, ὧν ἡ ἐπεξηγήσις κατ' ἀνάγκην γίνεσθαι μετὰ τὴν ἀπόδοσιν· ἄλλα ζητήματα συναφῆ ἐπὶ τοῦ παρόντος παραλείπομεν (Σ. Μ.).

γει : «ἀφοῦ ὁ Ρ. ἔκαμε τὰς διὰ τὸ κυνήγιον ἀναγκαίας προετοιμασίας, ἐξεκίνησεν», ἄλλος δ' ἐκθέτει τὸ πρᾶγμα ὡς ἐξῆς : «ἀφοῦ ἀπεφάσισεν ὁ Ρ. νὰ μεταβῆ εἰς τὸ κυνήγιον, ἔσηκώθη πολὺ πρωτὶ, ἐφύρεσε πρῶτον τὰ ἐνδύματά του, προσηυχήθη εἰς τὸν καλὸν Θεόν, ὁ ὁποῖος τὸν ἐπροστάτευε τόσο πολὺ καὶ ἐπρογευμάτισε· ἔπειτα ἤρχισε τὴν ἐτοιμασίαν του διὰ τὸ κυνήγιον· ἔλαβε τὸν κυνηγετικὸν του σάκκον καὶ ἔθηκεν ἐντὸς αὐτοῦ μερικὰ βέλη· ἐπειδὴ δ' ἐσκέφθη ὅτι ἴσως θὰ βραδύνη νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὸ σπήλαιόν του, ἔθηκεν ἐντὸς τοῦ σάκκου του καὶ ὀλίγον ψητὸν κρέας καὶ ἔπειτα ἐκρέμασεν αὐτὸν εἰς τὸν ἕνα ὄμον· εἰς τὸν ἄλλον ἐκρέμασε τὸ τόξον του· ἐπὶ τῆς κεφαλῆς του ἔθηκε τὸν πέτασον, τὸν ὁποῖον ὁ ἴδιος εἶχε κατασκευάσει, ἔκαμεν ἔπειτα τὸν σταυρὸν του καὶ ἐξεκίνησε διὰ τὸ κυνήγιον».

Εὐκόλως ἐννοοῦμεν ὅτι κατὰ τὴν δευτέραν περίπτωσιν οἱ μαθηταὶ παριστῶσιν ἐν ἑαυτοῖς πολὺ σαφέστερον τὰς διὰ τὸ κυνήγιον προετοιμασίας τοῦ Ρ. ἢ κατὰ τὴν πρώτην· αἰτία δὲ τούτου εἶναι ὅτι κατὰ τὴν περίπτωσιν ταύτην ὁ διδάσκαλος δὲν *περιορίσθη εἰς γενικότητας* «ὁ Ρ. ἔκαμε τὰς ἀναγκαίας διὰ τὸ κυνήγιον προετοιμασίας», ἀλλ' ἀνέφερε *πολλὰς μερικότητας, πολλὰ ἰσχυροκεκριμένα στοιχεῖα*, οὕτω δ' οἱ μαθηταὶ ἠδυνήθησαν νὰ παραστήσωσιν ἐν ἑαυτοῖς σαφῶς τὰ κατὰ τὴν προετοιμασίαν τοῦ Ρ. Ὡς πρότυπον ἕρα τῆς ἐκθέσεως ἡμῶν πρέπει νὰ ἔχωμεν τὸν δεύτερον διδάσκαλον· διὰ τοῦτο δὲν πρέπει νὰ λέγωμεν ἀπλῶς «οἱ Μεγαρεῖς ἐλυπήθησαν πολὺ ὅτ' ἔμαθον (κατὰ τὰς παραμονὰς τῆς ἐκρήξεως τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου) τὸ ψήφισμα, τὸ ὁποῖον ἐξέδωκαν κατ' αὐτῶν οἱ Ἀθηναῖοι», ἀλλὰ :

«τὰ ἀποτελέσματα διὰ τοὺς Μεγαρεῖς τῆς ἐκδόσεως τοῦ ψηφίσματος αὐτοῦ ἦσαν μεγάλα· ἕως τότε οἱ Μ. ἔφερον ὅλα τὰ προϊόντα των εἰς τὴν ἀγορὰν τῶν Ἀθηναίων καὶ ἐπώλουν αὐτὰ εἰς καλὰς τιμὰς· καθ' ἑκάστην ἀνεχώρουν ἀπὸ τὸν λιμένα τῶν Μεγάρων, ὁ ὁποῖος εὑρίσκετο εἰς τὸν Σαρωνικὸν κόλπον, διὰ τὸν Πειραιᾶ πλοῖα κατάφορτα ἀπὸ διάφορα προϊόντα, ξυλάνθρακας, ξύλα, ἔλαιον κ.λ. ἀκόμη καὶ ὄρνιθας καὶ φᾶ καὶ χοιρίδια ἔστελλον οἱ Μεγαρεῖς εἰς τὴν ἀγορὰν τῶν Ἀθηναίων· ἐπώλουν ταῦτα ἐκεῖ, ἠγόραζον ἀπὸ τὰς Ἀθήνας ὑφάσματα, κοσμήματα διὰ τὰς γυναῖκας καὶ τὰς θυγατέρας των, ἀγαλιμάτια καὶ ὅ,τι ἄλλο ἤθελον καὶ ἐπανήρχοντο κατευχαριστημένοι καὶ διὰ τὰ κέρδη καὶ διὰ τὰς προμηθείας των εἰς τὰς οἰκίας των· ἀλλὰ μετὰ τὴν ἐκδοσιν τοῦ ψηφίσματος ἔπαυσαν ὅλ' αὐτὰ· οἱ γεωργοὶ καὶ οἱ ἔμποροι τῶν Μεγάρων δὲν ἠδύναντο νὰ πωλήσωσι τὰ προϊόντα καὶ τὰ ἐμπορεύματά των, τὰ πλοῖα δὲν εἶχον ἐργασίαν, οἱ πλοιοκτῆται ἠναγκάσθησαν νὰ πωλύσωσιν ἀπὸ τὴν ὑπηρεσίαν των τὰ πληρώματα τῶν πλοίων καὶ διὰ τοῦτο ἤρχισεν εἰς τὰ Μέγαρα μεγάλη οἰκονομικὴ στενοχωρία· οἱ Μεγαρεῖς ἐλυπήθησαν διὰ τοῦτο πολὺ κ.λ. κ.λ.

᾿Ωσαύτως δὲν λέγομεν ἀπλῶς : «ἡ καφέα εἶναι δένδρον ἔχον ἕψος 10—12 μ.»,

ἀλλὰ :

«ἡ καφέα εἶναι δένδρον ὡς... (ἀναφέρομεν δένδρον γνωστὸν εἰς τοὺς μαθητὰς καὶ ἔχον ὁμοιότητα πρὸς τὴν καφέαν)· τὸ στέλεχος λοιπὸν αὐτῆς εἶναι ξυλῶδες, οἱ δὲ κλάδοι τῆς δὲν ἄρχονται ἀμέσως ἀπὸ τὸ ἔδαφος, ἀλλ' εἰς ἀπόστασίν τιν' ἀπ' αὐτοῦ· ἐν ἀγρία καταστάσει ἔχει ἕψος τριπλάσιον περιπυ τῆς παραδόσεώς μας, ἦτοι 10—12 μέτρα· ἀλλ' ὅταν καλλιεργῆται κλαδεύουσιν αὐτὸ συχνά, ὥστε καὶ μικρὰ παιδιὰ δύνανται ἀνευ κλίμακος εὐκόλως νὰ συναῖροίζωσι τὸν καρπὸν τῆς, ἦτοι ἀφήνουσιν αὐτὸ 1 περιπυ μέτρον ὑψηλόν.» Καθ' ὅμοιον τρόπον καὶ ὁ ᾿Ομηρος ἐν ᾿Οδ. Ε. 243—262 δὲν λέγει ἀπλῶς ὅτι ὁ ᾿Οδυσσεὺς ἔκοψεν ὅσα ξύλα ἐχρειαζέτο ἀπὸ τὸ δάσος, εἰς τὸ ὁποῖον ᾠδήγησεν αὐτὸν ἡ Καλυπρὸ καὶ μὲ αὐτὰ κατεσκεύασε σχεδίαν, ἀλλὰ :

«αὐτὰρ ὁ τάμνετο δοῦρα· ἠοῶς δὲ οἱ ἦγυτο ἔργον·
εἴκοσι δ' ἔκβαλε πάντα, πελέκκησεν δ' ἄρα χιλικῶ,
ξέσσε δ' ἐπισταμένως καὶ ἐπὶ στάθμην ἴθυεν·
τόφρα δ' ἐνέικε τέρετρα Καλυπρὸ διὰ θεάων·
τέτρηγεν δ' ἄρα πάντα καὶ ἦρμωσεν ἀλλήλοισιν,
γόμερσιν δ' ἄρα τὴν γε καὶ ἀρμονίησιν ἄρασεν.
ὅσσον τίς δ' ἔδαφος νηὸς τορνύσεται ἀνήρ
φορτίδος εὐρείης, εὐ εἰδὼς τεκτοσυνάων,
τόσον ἔπ' εὐρείαν σχεδίην ποιήσατ' ᾿Οδυσσεύς.
ἴκρια δὲ στήσας, ἀραρῶν θιαμέσι σταμένεσσιν,
ποίει· ἀτὰρ μακροῖσιν ἐπηγκενίδεσσι τελεύτα.
ἐν δ' ἰστὸν ποίει καὶ ἐπίκριον ἄρμενον αὐτῶ·
πρὸς δ' ἄρα πηδάλιον ποιήσατο, ἕφρ' ἰθύνοι.

κ.λ. κ.λ.

᾿Όταν ἀναγιγνώσκωμεν τοὺς στίχους τούτους τοῦ ᾿Ομήρου νομίζομεν ὅτι ἔχομεν πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν ἡμῶν τὸν ᾿Οδυσσεὺς κατασκευάζοντα τὴν σχεδίαν του· ὁ λόγος δὲ τούτου εἶναι ὅτι ὁ ποιητῆς ἀναφέρει πολλὰς μερικότητας, ὠρισμένα συγκεκριμέν' ἀντικείμενα καὶ ἐνεργείας, δὲν περιορίζεται δ' εἰς γενικότητας.

Κατὰ ταῦτα, ὅταν κατὰ τὴν διδασκαλίαν διδάσκωμεν νέα ἀντικείμενα, δι' οἵασδήποτε μορφῆς καὶ ἂν θέλωμεν νὰ διδάξωμεν ταῦτα, δὲν πρέπει νὰ μεταχειριζώμεθα ὅλως γενικὰς ἐκφράσεις, διότι ὑπὸ ταύτας οἱ μαθηταὶ ἢ οὐδὲν ἢ ὀλίγον μόνον νοοῦσιν, ἀλλὰ φροντίζομεν νὰ κατονομάζωνται ἢ ὑπὸ τῶν μαθητῶν ἢ καὶ ὑφ' ἡμῶν ἰκανῶς πολλαὶ μερικότητες, ὠρισμένα συγκεκριμέν' ἀντικείμενα, ἐνεργεῖαι καὶ φαινόμενα· ἐὰν πράττωμεν τοῦτο ἀπεικονίζομεν τὸ ἕκαστοτε διδα-

σκόμιον μὲ πολλὰς λεπτομερείας καὶ ἔχομεν ἔκθεσιν ἐναργῆ καὶ διεξοδικήν. Καὶ ἀπαιτεῖται μὲν κυρίως ἡ τοιαύτη ἔκθεσις, ὅταν θέλωμεν νὰ διδάξωμεν ἀντικείμενα μὴ ἀνήκοντ' εἰς τὸν κύκλον τῆς ἐμπειρίας τῶν μαθητῶν, καὶ ἅτιν' αὐτὰ δὲν δυνάμεθα κατὰ τὴν διδασκαλίαν νὰ φέρωμεν πρὸ τῶν αἰσθήσεων αὐτῶν· ἀλλὰ καὶ προκειμένου περὶ ἀντικειμένων, ἅτινα δύνανται νὰ ὑποπέσωσιν εἰς τὴν κατ' αἰσθησὶν ἀντίληψιν τῶν μαθητῶν, μόνον τοιαύτη διεξοδικὴ ἔκθεσις ἐξασφαλίζει ἀκριβεῖς καὶ σαφεῖς αὐτῶν παραστάσεις. Διὰ τοῦτο διὰ πάσας καθόλου τὰς περιπτώσεις τῆς διδασκαλίας πρέπει νὰ παιτῶμεν λίαν συγκεκριμένην καὶ ἐναργῆ περιγραφὴν καὶ διήγησιν. Μόνον δ' ἐὰν εἰς διάφορ' ἀντικείμενα ἐπαναλαμβάνονται αἱ αὐταὶ σχέσεις ἐπιτρέπεται εἰς τὰς μεταγενεστέραις περιπτώσεις γενικωτέραις πῶς ἔκθεσις.

γ'. Ἡ ἐρώτησις καὶ ἡ ἀπόκρισις.

Ἐξ ὧν ἤδη εἶπομεν περὶ τῶν διαφόρων μορφῶν τῆς διδασκαλίας εἶδομεν ὅτι κυριώτατα ἡ διδασκαλία διεξάγεται διαλογικῶς· ὁ διδάσκαλος ἐρωτᾷ οἱ δὲ μαθηταὶ ἀποκρίνονται εἰς τὰς ἐρωτήσεις ταύτας καὶ οὕτω προχωρεῖ ἡ διδασκαλία. Ἀνάγκη γυν νὰ ἐξετάσωμεν πῶς πρέπει νὰ ἐρωτᾷ ὁ διδάσκαλος καὶ πῶς πρέπει νὰ παιτῆ οὗτος νὰ ἀποκρίνονται οἱ μαθηταὶ εἰς τὰς ἐρωτήσεις του διὰ νὰ προβαίῃ κανονικῶς καὶ ὀρθῶς ἡ διδασκαλία.

1. Ἡ ἐρώτησις.

Ἡ ἐρώτησις πρέπει :

1) Νὰ εἶναι σαφῆς, δηλαδή τοιαύτη, ὥστε οἱ μαθηταὶ εὐθὺς νὰ ἐννοῶσι περὶ τίνος ἐρωτᾷ ὁ διδάσκαλος· διὰ νὰ εἶναι δὲ σαφῆς ἡ ἐρώτησις πρέπει νὰ εἶναι :

α') ὠρισμένη· ὠρισμένη εἶναι ἡ ἐρώτησις, ὅταν ὁ μαθητὴς ἀσφαλῶς ἐννοῇ τί παρ' αὐτοῦ ζητεῖται· ἐὰν π.χ. ἐρωτήσωμεν «τί ἦτο ὁ Θεμιστοκλῆς» ὁ μαθητὴς δὲν ἐννοεῖ ἀκριβῶς τί παρ' αὐτοῦ ζητοῦμεν καὶ δύναται νὰ δώσῃ πληθὺν ἀπαντήσεων χωρὶς νὰ εὔρη τὸ ὀρθόν· διὰ τοῦτο τὴν τοιαύτην ἐρώτησιν ὀνομάζομεν ἀόριστον· ἀνάγκη ἄρα νὰ ἐρωτήσωμεν μᾶλλον ὠρισμένως «τί ἦτο ὁ Θεμιστοκλῆς ὡς στρατηγός, ὡς πολιτικὸς κ.λ. κ.λ.» ἀόριστος ὡσαύτως εἶναι ἡ ἐρώτησις «τί φέρει τὸ κέρδος», διότι ἐν ταύτῃ δὲν καταφαίνεται σαφῶς, ἐὰν ἐρωτῶμεν τίνα πράγματα, τίνες ἐργασίαι ἢ ἐνέργειαι καθόλου ἀποφέρουσι τὸ κέρδος ἢ τίνα εἶναι τὰ τοῦ κέρδους ἐπακολουθήματα· ἡ ἐρώτησις αὕτη καθίσταται ὠρισμένη, ἐὰν διατυπωθῇ ἄλλως, π.χ. «τίνες ἐργασίαι ἀποφέρουσι κέρδος» κ.λ.

β) *λογικῶς ὀρθή*, νὰ εἶναι δηλ. ἀπηλλαγμένη ἐσωτερικῶν ἀναληθειῶν καὶ ἀλογιῶν· τοιαῦται ἐρωτήσεις π.χ. εἶναι αἱ ἀκόλουθοι : «*διατί ἢ πράξις αὕτη τοῦ Θεμιστοκλέους καίτοι οὐχὶ ἔντιμος εἶναι ἐπαινετή*», «*διατί αἱ καλαῖ πράξεις τοῦ Ἀλκιβιάδου δὲν εἶναι καλαί*».

γ) *γλωσσικῶς ὀρθή*· πρὸς τοῦτο ἀνάγκη ἢ ἐρωτηματικὴ λέξις νὰ τίθεται εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς προτάσεως (οὐχὶ ἄρα «ὁ Θεμιστοκλῆς ἔλθων εἰς τὴν Σπάρτην τί εἶπεν εἰς τοὺς Σπαρτιάτας», ἀλλὰ «τί εἶπεν εἰς τοὺς Σπαρτιάτας ὁ Θεμ. ἔλθων εἰς τὴν Σπάρτην») καὶ νὰ ποφεύγωμεν ἐρωτηματικὰς λέξεις, αἵτινες ἔχουσι διττὴν σημασίαν, π.χ. «*διατί παρακαλοῦμεν τὸν Θεόν ;*» ἐνταῦθα δὲν φαίνεται σαφῶς, ἐὰν ζητῆται ἢ αἰτία ἢ ὁ σκοπὸς δι' ὃν παρακαλοῦμεν τὸν Θεόν.

δ) *γλωσσικῶς εὐκόλος*· φευκτέαι ἄρα λέξεις ἄγνωστοι εἰς τοὺς μαθητὰς καὶ τροπικαὶ ἢ ποιητικαὶ ἐκφράσεις καὶ τὰ ὅμοια.

ε) *σύντομος*· οὐχὶ μακρὰ καὶ πολίπλοκοι προτάσεις· προτιμότερον σύντομοι καὶ περισσότεροι· ὡσαύτως φευκτέαι περιτταὶ λέξεις (λοιπὸν ποιὸς ἔμπορεῖ νὰ πῆ τῶρα, τῶρα θέλω νὰ μάθω κ.τ. ὅμ.) αἵτινες καὶ ἀπώλειαν χρόνου συνεπάγονται καὶ σκοτίζουσι αὐτὴν τὴν ἐρώτησιν.

στ) *νὰ τονίζηται ὀρθῶς*· ἢ κυρίᾳ τῆς ἐρωτήσεως λέξις πρέπει νὰ τονίζηται περισσότερον τῶν ἄλλων.

2) Πρέπει αἱ ἐρωτήσεις νὰ προκαλῶσι τὴν αὐτενεργίαν τῶν μαθητῶν καὶ πρὸς τοῦτο πρέπει :

α) *νὰ μὴ περιέχωσι τὴν ὅλην ἀπόκρισιν*, ὅπως συμβαίνει ἐνίοτε, ὅποτε, ἔν' ἀποκριθῶσιν οἱ μαθηταὶ ἀρκεῖ μόνον νὰ συνθέτωσι τὰς ἐν ταῖς ἐρωτήσεσι περιεχομένας λέξεις· π.χ. Διδ. «*πῶς ὀνομάζομεν μὲ μίαν λέξιν ἐκεῖνον, ὅστις φιλεῖ τὰ ζῆνα ;*» Μαθ. «*φιλόζων*», ἢ Διδ. «*πῶς ὀνομάζομεν ἐκεῖνον, ὅστις φροντίζει μόνον διὰ τὸ ἐγὼ του ;*» Μαθ. «*ἐγωῖστήν*».

β) *Νὰ μὴ περιέχωσι τὸ οὐσιῶδες μέρος σταθερᾶς, γνωστῆς φράσεως*, ἧς τὸ λοιπὸν δύνανται μηχανικῶς νὰ προσθέτωσιν οἱ μαθηταί· π.χ. Διδ. «*τίνας ὕλακτησαν τότε ;*» Μαθ. «*οἱ κύνες*», ἢ Διδ. «*τί ἴδρουν πρὸς τιμὴν τῶν Ὀλυμπιονικῶν ἐν Ὀλυμπίᾳ οἱ συμπολιταὶ των ;*» Μαθ. «*ἀνδριάντας*».

Εἰς ἀμφοτέρας τὰς περιπτώσεις ταύτας οἱ μαθηταὶ οὐδὲν αὐτενεργοῦσι, διότι εἰς μὲν τὴν πρώτην ἀπλῶς συνέθεσαν λέξεις ἐν τῇ ἐρωτήσει τοῦ διδασκάλου περιεχομένας, εἰς δὲ τὴν δευτέραν ἐπειδὴ γνωρίζει ὁ μαθητὴς ὅτι τὸ ῥῆμα ὕλακτεῖν μεταχειριζόμεθα μόνον ἐπὶ τῶν κυνῶν καὶ ὅτι δι' ἐπιφανεῖς ἀνδρας ἴδρουν οἱ ἀρχαῖοι ἀνδριάντας μηχανικῶς ὅπως προσθέτει τὸ ὑπολειπόμενον μέρος ἄνευ οὐδεμιᾶς πνευματικῆς ἐνεργείας.

γ) *Νὰ μὴ ἀγωνται οἱ μαθηταὶ εἰς τὴν ὀρθὴν ἀπάντησιν δι' ἐρω-*

τήσεων, αἵτινες κατὰ τὸ φαινόμενον μόνον ἀπαιτοῦσι διανοητικὴν τοῦ μαθητοῦ ἐργασίαν· π.χ. Διδ. «τί τρώγει ἡ δορκάς ;» Μαθ. σιωπᾶ. Διδ. «τί τρώγει ἡ ἀγελάς ;» Μαθ. «χόρτα καὶ πόας». Διδ. «τί τρώγει λοιπὸν καὶ ἡ δορκάς ;» Μαθ. «χόρτα καὶ πόας». Ἐνταῦθα μόνον κατὰ τὸ φαινόμενον ἄγονται οἱ μαθηταὶ διὰ συλλογισμοῦ εἰς τὴν εὕρεσιν τοῦ ὀρθοῦ, διότι τὸ ὅτι ἡ ἀγελάς τρώγει πόας καὶ χόρτα παρίσταται ὡς λόγος ἢ αἰτία τοῦ ὅτι καὶ ἡ δορκάς ὁμοίως τρέφεται, ἐνῶ ὄντως οὐδεμία τοιαύτη σχέσις ὑφίσταται μεταξὺ τῆς τροφῆς τῆς ἀγελάδος καὶ τῆς τροφῆς τῆς δορκάδος. Εἰς τὴν εὕρεσιν ἄρα τῆς ὀρθῆς ἀποκρίσεως ἤχθησαν οἱ μαθηταὶ διὰ φαινομενικοῦ μόνον, οὐχὶ δὲ διὰ πραγματικοῦ συλλογισμοῦ· πολὺ ὀρθότερον εἶναι ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ νὰ χρησιμοποιήσῃ ὁ διδάσκαλος τὴν παραστατικὴν (ἡ δορκάς τρώγει ὅ,τι καὶ ἡ ἀγελάς δηλ. ;) ἢ τὴν ἐξελικτικὴν μορφήν (ἀφοῦ οἱ μαθηταὶ γνωρίσωσι τοὺς ὀδόντας τῆς δορκάδος ἐρωτᾷ ὁ διδάσκαλος ; τί ἄραγε θὰ τρώγῃ ἡ δορκάς ;) τῆς διδασκαλίας.

δ') νὰ μὴ ὑποδηλώσῃ τοῖς μαθηταῖς τι ὅλως ὠρισμένον, διότι ἡ ἀπόκρισις τότε εἶναι εὐχερεστάτη καὶ οἱ μαθηταὶ δὲν ἔχουσι ἀνάγκην νὰ σκεφθῶσιν ὅπως ἀπαντήσωσι· δὲν ἐρωτῶμεν λοιπὸν : «ποῖον χρῶμα, ποῖον σχῆμα κ.λ. ἔχει ὁ καυλὸς τοῦ ἀραβοσίτου» ἢ «τί ἔχουσι καὶ οἱ δύο οὗτοι λόφοι μεταξὺ τῶν προπόδων καὶ τῆς κορυφῆς των», ἀλλὰ : «ποία εἶναι ἡ ἐξωτερικὴ μορφή τοῦ καυλοῦ τοῦ ἀραβοσίτου» «κατὰ τί ἄλλο ὁμοιάζουσιν οἱ δύο οὗτοι λόφοι» κ.λ. Μόνον δ' εἰάν εἰς τὰς γενικὰς ταύτας ἐρωτήσεις δὲν δύνανται νὰ ἀποκρίνωνται οἱ μαθηταὶ τότε ἐπικουροῦμεν αὐτοῖς δι' ἐρωτήσεων μᾶλλον ὠρισμένων.

Κατὰ ταῦτα κατ' ἀρχὰς ἀπευθύνομεν εἰς τοὺς μαθητὰς γενικὰς ἐρωτήσεις, αἵτινες παρέχουσι μὲν εἰς τὴν νόησιν ὠρισμένην κατεύθυνσιν, ἀλλὰ δὲν περιορίζουσιν αὐτὴν εἰς λίαν στενὸν χῶρον· μόνον δ' ὅταν μηδεμίαν δίδηται εἰς ταύτας ἀπόκρισις καὶ ἐπιτρέπεται καὶ ἀνάγκη εἶναι νὰ καταφεύγωμεν εἰς μᾶλλον ὠρισμένας ἐρωτήσεις.

ε') νὰ μὴ ἀπευθύνωμεν ἐρωτήσεις ἐκλογῆς, π.χ. «ἡ αἴξ εἶναι μονόχηλον ἢ δίχηλον ζῷον» «ἡ Πάρος κεῖται πρὸς Ἄν. ἢ πρὸς Δ. τῆς Νάξου». Διὰ τῶν τοιούτων ἐρωτήσεων περιορίζεται ἡ σκέψις τῶν μαθητῶν ἐντὸς στενῶν ὁρίων καὶ ἀποκλείεται ἡ ἐλευθέρως αὐτενεργία αὐτῶν.

στ') νὰ μὴ ζητῆται δι' αὐτῶν νὰ δοθῶσιν ὀρισμοί· ὀρισμοὺς π.χ. ζητεῖ ὁ Διδάσκαλος, ὅταν ἀπευθύνῃ ἐρωτήσεις οἷαι αἱ ἀκόλουθοι : «τί σημαίνει ἀπότομος» «τί σημαίνει ὀρητικός ;» καὶ τ. ὅμ. Τοιούτους δ' ὅμως ὀρισμοὺς δὲν δύνανται νὰ δώσωσιν οἱ μαθηταὶ, διότι δὲν ἔχουσι τὴν λογικὴν ἔννοιαν οὔτε τοῦ ἀποτόμου οὔτε τοῦ ὀρητικοῦ, ἀπαιτοῦμεν ἄρα παρ' αὐτῶν τι πλεόν τοῦ δέοντος, διὸ οἱ μαθη-

ταί ἢ οὐδόλως ἢ ἑλλιπῶς ἀποκρίνονται. Ἐκτὸς δὲ τούτου καὶ ἄλλως αἱ τοιαῦται ἐρωτήσεις δὲν εἶναι ὀρθαί· δὲν πρόκειται δηλ. ἐν τῇ εἰδικῇ ταύτῃ περιπτώσει, νὰ παράσχωμεν τοῖς μαθηταῖς τὴν ἔννοιαν τοῦ ἀποτόμου καὶ τοῦ ὀρμητικοῦ, ἀλλὰ μόνον ἐποπτεῖαν τοῦ ἀποτόμου βράχου καὶ τοῦ ὀρμητικοῦ χειμάρρου, περὶ ὧν γίνεται λόγος ἐν τῷ πρὸς ἐρμηνείαν ἀναγνωστικῷ τεμαχίῳ. Διὰ τοῦτο ὀρθότερον θὰ ἦτο νὰ ζητήσῃ ὁ διδάσκαλος τὴν περιγραφὴν τοῦ ἀποτόμου βράχου καὶ τοῦ ὀρμητικοῦ χειμάρρου ἐπὶ τῇ βάσει ὁμοίων πραγμάτων, ἅτινα γνωρίζουσιν ἤδη ἐξ ἰδίας ἐμπειρίας οἱ μαθηταί, ἴτοι νὰ χρησιμοποιήσῃ καὶ ἐνταῦθα τὴν παραστατικὴν καί, ἐφ' ὅσον δυνατόν, τὴν ἐξελικτικὴν μορφήν τῆς διδασκαλίας.

Περὶ τοῦ ζητήματος πῶς πρέπει νὰ κατανέμονται αἱ ἐρωτήσεις εἰς πάντας τοὺς μαθητὰς τῆς τάξεως θὰ γίνῃ κατωτέρω, ἐν τόπῳ οἰκειοτέρῳ, λόγος.

2. Ἡ ἀπόκρισις τῶν μαθητῶν.

Αὕτη πρέπει νὰ εἶναι :

α) **σαφῆς καὶ νὰ γίνῃται γεγωνυῖα τῇ φωνῇ**· ἀποκρίσεις δίδμεναι χαμηλῇ τῇ φωνῇ δὲν ἀκούονται εὐκρινῶς οὔτε ὑπὸ τοῦ διδασκάλου, οὔτε ὑπὸ τῶν λοιπῶν μαθητῶν καὶ διὰ τοῦτο οὔτ' ἀντιληπταί εἶναι, οὔτ' εἶναι δυνατόν νὰ κριθῇ κατὰ πόσον αὐταί εἶναι ἀκριβεῖς ἢ ἐσφαλμεναι· ἐκτὸς δὲ τούτου, ὅταν οἱ μαθηταὶ ὀμιλῶσι ταπεινῇ τῇ φωνῇ ἢ κατ' αἰσθησιν ἐντύπωσις εἶναι ἀσθενῆς καὶ ἡ προσοχὴ χαλαροῦται. Διὰ τοῦτο πρέπει νὰ καταβάλλῃ ὁ διδάσκαλος φροντίδα, ἤδη ἀπὸ τῆς πρώτης τάξεως, νὰ συνειθίσωσιν οἱ μαθηταὶ νὰ ἀποκρίνωνται οὕτως, ὥστε χωρὶς νὰ κρινοῦνται νὰ γίνωνται εὐκόλως ἀκουστοὶ καὶ καταληπτοὶ ὑπὸ πάντων τῶν ἐν τῇ αἰθούσῃ εὐρισκομένων. Ἄν μαθητῆς τις ὀμιλῇ λίαν ταπεινῇ τῇ φωνῇ ὁ διδάσκαλος δὲν πρέπει, ἐπιεικῶς πρὸς αὐτὸν φερόμενος, νὰ πλησιάζῃ ἢ καὶ νὰ κύπη πρὸς τοῦτον τὴν κεφαλὴν, ἀλλὰ μᾶλλον συνιστᾶται νὰ πομακροῦνηται αὐτοῦ περισσότερον, ἵνα ἐξαναγκάζηται οὗτος νὰ ὀμιλῇ μεγαλοφώνως διὰ νὰ γίνῃται ἀντιληπτός. Ἐὰν δὲ τὸ κακὸν ἐπιμένῃ καλὸν εἶναι νὰ γίνωνται ἰδιαίτεροι ἀσκήσεις εἰς τὸ μεγαλοφώνως ὀμιλεῖν ἐν ὧραις ἐκτὸς τοῦ προγράμματος.

β) **Πλήρης**· οὐδέποτε πρέπει νὰ ρηθῆται ὁ διδάσκαλος εἰς μονολεκτικὰς ἀποκρίσεις τῶν μαθητῶν· ὁ ἀποκρινόμενος μαθητῆς πρέπει νὰ ὀμιλῇ εἰς πλήρεις προτάσεις, οὐχὶ δὲ νὰ παντῆ μονολεκτικῶς καὶ ἤδη δι' ἑνὸς «ναί» ἢ δι' ἑνὸς «οὐχι».

γ) **ὀρθή καὶ ἀπὸ γλωσσικῆς καὶ ἀπὸ πραγματικῆς ἐπίψεως**· πᾶν γλωσσικὸν σφάλμα παρουσιαζόμενον καὶ πᾶσα πραγματικὴ ἀνα-

κρίβεια πρέπει αμέσως νὰ διορθώνηται. Ἡ ἀπόκρισις τοῦ μαθητοῦ πρέπει νὰ συνδέηται λογικῶς πρὸς τὴν ἐρώτησιν τοῦ διδασκάλου καὶ διὰ τοῦτο δὲν εἶναι ἀνάγκη ὁ μαθητὴς νὰ ἐπαναλαμβάνῃ τὴν ἐρώτησιν. Ἐξ ἄλλου δ' ὅμως δὲν πρέπει νὰ παιτῶμεν νὰ ποκρίνωνται οἱ μαθηταὶ ἀκριβῶς ὅπως ἡμεῖς εἴχομεν ἐν νῶ τὴν εἰς τὴν ἐρώτησίν μας ἀπόκρισιν· οἱ αἰδήποτε ἀποκρίσις τοῦ μαθητοῦ, ὀρθὴ ἀπὸ τε γλωσσικῆς καὶ ἀπὸ πραγματικῆς ἐπόψεως πρέπει νὰ γίνηται ἀποδεκτὴ. Δυνατὸν πολλάκις ὁ ἐρωτώμενος μαθητὴς νὰ μὴ δύναται νὰ ποκριθῇ· ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ δὲν καταφεύγομεν αμέσως εἰς ἄλλον μαθητὴν, ἀλλ' ἀποπειρώμεθα διὰ συμπληρωτικῆς ἐρωτήσεως, δι' ὑπομνήσεως πραγμάτων ὁμοίων κ. λ. νὰ ὀδηγήσωμεν αὐτὸν εἰς τὴν ὀρθὴν ἀπόκρισιν. Ἐὰν δὲ πλείονες μαθηταὶ ἢ μηδὲν ἀποκρίνωνται ἢ ἀποκρίνωνται ἐσφαλμένως, προκειμένου περὶ πράγματος, τὸ ὁποῖον ἡμεῖς ἐνομίζομεν γνωστὸν εἰς αὐτοὺς, δὲν πρέπει αμέσως νὰ ὀργιζώμεθα, ἀλλὰ μᾶλλον ὀφείλομεν νὰ ἐξετάζωμεν μὴ ἢ ἐρωτήσεις δὲν διετυπώθη ὀρθῶς ἢ καὶ μὴ ἢ διδασκαλίᾳ τοῦ πράγματος τούτου δὲν ἐγένετο ὅπως ἔπρεπε.

ζ'. Ἐπόμνησις ὁμοίων καὶ ἀντιθέτων πρὸς τὸ διδασκόμενον ἀντικείμενον.

1. Ἡ σαφήνεια, μετ' ἧς οἱ μαθηταὶ παριστῶσιν ἐν ἑαυτοῖς τὰ διδασκόμενα, δύναται νὰ προαχθῇ ἐν τῷ σταδίῳ τῆς συνθέσεως καὶ διὰ τούτου οἱ μαθηταὶ ἀναμιμνήσκονται *πραγμάτων καὶ φαινομένων ὁμοίων ἢ ἀντιθέτων* πρὸς τὸ νῦν δὴ διδασκόμενον. Διὰ τοῦτο, κατὰ τὴν διδασκαλίαν νέων ἀντικειμένων, καὶ ὁ Διδάσκαλος καὶ οἱ μαθηταὶ, δοθείσης εὐκαιρίας, ἀναφέρουσιν ὅμοια καὶ ἀντίθετα πρὸς ταῦτα οὐχὶ μόνον κατὰ τὴν παραστατικὴν μορφήν τῆς διδασκαλίας, ἀλλὰ καὶ ὅταν περιγράψωσιν ἀντικείμεν' ἅτιν' εὐρίσκονται πρὸ τῶν αἰσθήσεων αὐτῶν, καὶ ὅταν διηγῶνται κ. λ. Εὐνόητον δ' εἶναι ὅτι ἀναγκαῖα προϋπόθεσις τούτου εἶναι ὅτι τὰ τοιαῦτ' ἀντικείμενα γνωρίζουσι καλῶς οἱ μαθηταί, διότι θὰ ἦτο ὅλως ἀνόητον νὰ ὑπομιμνήσκωμεν αὐτοὺς ἀντικείμενα καὶ πράγματ' ἄγνωστα. Κατὰ κανόνα *οἱ μαθηταὶ αὐτοὶ* πρέπει νὰ λέγωσι κατὰ πόσον τὸ νέον ἀντικείμενον συμφωνεῖ ἢ διαφέρει πρὸς ἄλλο πρότερον ἐξετασθέν.* Μόνον, ὅταν ὁ Διδάσκαλος διηγῆται, πράττει τοῦτο αὐτός, ὡσαύτως δέ, καὶ ὅταν χρησιμοποιοῖ τὴν παραστατικὴν μορφήν.

2. Σὺν τῷ χρόνῳ ἢ τοιαύτῃ ὑπόμνησις πρέπει νὰ γίνη αὐτὸ τοῦτο ἔθος παρ' ἐκάστῳ μαθητῇ. Οὕτω π. χ. λέγουσιν : ὁ σκίουρος ἔχει ἐν

(*) Ἐὰν οἱ μαθηταὶ μὴ πράττωσι τοῦτο ἀπ' ἑαυτῶν καθοδηγοῦνται ὑπὸ τοῦ Διδ. πρὸς τοῦτο πολλάκις διὰ μιᾶς μόνης λέξεως π. χ. ὅπως κ. λ. Πρὸβλ. τὰς ἐν τῷ Α'. τόμῳ ὑποδειγματικὰς διδασκαλίας (Σ. Μ.).

ἐκάστη σιαγόνι δύο σμιλοειδεῖς τομεῖς, ὅπως καὶ ὁ λαγῶός. — Οἱ πόδες τοῦ κύκνου ἔχουσι μεταξύ τῶν δακτύλων νηκτικὰς μεμβράνας· ὁμοιάζουσι λοιπὸν πρὸς τοὺς πόδας τῆς νήσσης καὶ οὐχὶ πρὸς τοὺς πόδας τῆς ὄρνιθος. — Ἡ νυκτερίς ἔχει μεγάλας πτέρυγας, ἀλλ' αὐτὰ ἀποτελοῦνται ἀπὸ λεπτὸν δέρμα, οὐχὶ δ' ἀπὸ πτερὰ ὅπως εἰς τὰ πτηνά. — Ὁ Ἀλκιβιάδης μαθὼν ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι κατεδίκασαν αὐτὸν εἰς θάνατον, εἶπεν, ἀλλ' ἐγὼ θὰ δείξω εἰς αὐτοὺς ὅτι ζῶ, ἐννοῶν ὅτι θὰ ἐκδικηθῆ τὴν πατρίδα αὐτοῦ· δὲν ἔπραξε λοιπὸν, ὅπως ὁ Ἀριστείδης, ὅστις ἠύχθη, ἀπερχόμενος εἰς ἔξορίαν, μηδέποτε οἱ συμπολίται νὰ λάβωσι τὴν ἀνάγκην αὐτοῦ.

Ἐκ τῶν παραδειγμάτων τούτων καταφαίνεται καὶ ὁ τρόπος, καθ' ὃν θὰ γίνηται ἡ ὑπόμνησις τῶν ὁμοίων καὶ τῶν ἀντιθέτων. Ἐνταῦθα δὲν πρόκειται κυρίως περὶ διεξοδικῆς ἐκ νέου ἐξετάσεως πραγμάτων γνωστῶν τοῖς μαθηταῖς. Ἀπλῶς ὑπομιμνήσκομεν διὰ μίαν προτάσεως ἢ ὀλίγων λέξεων τὸ ὅμοιον ἢ τὸ ἀντίθετον καὶ μετὰ ταῦτα μεταβαίνομεν πάλιν εἰς τὸ ἀντικείμενον, περὶ οὗ πρόκειται νῦν. Ἄλλως θὰ περιεσπᾶτο ἡ προσοχὴ τῶν μαθητῶν ἀπὸ τούτου καὶ ἡ σαφήνεια τῆς κατανοήσεως θὰ ὑφίστατο βλάβην ἀντὶ ὠφελείας.

η'. Ἰχνογραφήματα, εἰκόνες, προπλάσματα.

1. Ὄταν διδάσκωμεν ἀντικείμεν' ἅτινα δὲν δυνάμεθα νὰ δείξωμεν εἰς τοὺς μαθητάς, χρησιμοποιοῦμεν ἰχνογραφήματα, εἰκόνας, προπλάσματα. Ἡ περὶ τοῦ δένδρου π. χ. τοῦ καρπὸς παράστασις τῶν μαθητῶν γίνηται σαφεστέρα, εἰάν οὗτοι ἴδωσι καὶ εἰκόνα τινὰ αὐτοῦ. Καὶ τὸν ῥοῦν δὲ τοῦ Ῥήνου, τοῦ Δουνάβεως κ. λ. παριστῶσιν ἐν ἑαυτοῖς ζωηρότερον καὶ σαφέστερον, εἰάν ἴδωσι τοὺς ποταμοὺς τούτους καὶ ἐπὶ τοῦ πίνακος ἢ ἐν τινι γεωγραφικῷ χάρτη. Περὶ τοῦ ἐλέφαντος καὶ τῆς καμήλου (εἰς μέρη, ὅπου αὕτη δὲν ὑπάρχει) κτῶνται ὡσαύτως σαφεῖς παραστάσεις οἱ μαθηταὶ μόνον, ὅταν ἴδωσι καὶ ἀκριβεῖς εἰκόνας αὐτῶν. Τὴν κατασκευὴν δὲ τοῦ ὀφθαλμοῦ καὶ τοῦ ὠτὸς οὐδὲ κατ' ἐλάχιστον δύνανται νὰ παραστήσωσιν ἐν ἑαυτοῖς σαφῶς, εἰάν μὴ χρησιμοποιήσωμεν ἰχνογραφήματα, εἰκόνας καὶ προπλάσματα. Διὰ τοῦτο συχνότατα κάμνομεν χρῆσιν ἐν τῇ συνθέσει τῶν βοηθητικῶν τούτων μέσων (*). Πᾶσαν νέαν μορφήν ξένου ἀντικειμένου, ὅπερ πρέπει νὰ δι-

(*) Πρὸς ὅσα σχετικὰ λέγει ὁ Wilmann ἐν Päd. Vorträge σελ. 56 τῆς τρίτης ἐκδ.: «Ἡ διδασκαλία, ἡ περιγραφή ἔχει ὑπὲρ ἑαυτῆς τὸ τέλειον καὶ ἐπιληπτόν, ἀλλὰ στερεῖται τῆς δυνάμεως τῆς κατ' ἀληθειαν ἐποπτείας. Ἡ ἐποπτεία ἔχει τὴν δύναμιν ταύτην, ἀλλὰ στερεῖται τῶν ἄλλων προσόντων, εἶναι ὡς τὰ πολλὰ ἐλλιπὴς καὶ συγκεχυμένη. Διὰ τοῦτο ἀπαιτεῖται γνάμνωσις τῆς διδασκαλίας διὰ τῆς ἐποπτείας, τὴν δ' ἐποπτείαν διὰ τῆς συμπληρώσεως καὶ τα-

δάξωμεν, ἰχνογραφοῦμεν ἀκριβῶς ἐπὶ τοῦ πίνακος καί, ἐφ' ὅσον δυνάμεθα, δεικνύομεν εἰς τοὺς μαθητὰς εἰκόν' ἢ πρόπλασμα αὐτοῦ.

2. Ἄλλ' ὅμως δὲν παρέχομεν πάντοτε τὸ νέον, χρησιμοποιοῦντες τὰ ἐποπτικὰ ταῦτα μέσα κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς Συνθέσεως, πρὸς ταῦτα δὲ συνδυάζοντες τὴν περιγραφὴν τῶν σχετικῶν ἀντικειμένων. Οἱ μαθηταὶ θὰ ἐσχημάτιζον οὕτω παραστάσεις τῶν ἐπὶ τοῦ πίνακος καὶ τοῦ χάρτου σχημάτων ἢ τῶν προπλασμάτων, χωρὶς νὰ δύνανται νὰ εἴπωσιν ἡμῖν ἀκριβῶς, πῶς αὐτὰ ἀντικείμενα ἔχουσιν ἐν τῇ πραγματικότητι. Θὰ ἐφραντάζοντο ἄρα τὸν Ῥῆγον ὡς τεθλασμένην γραμμὴν ἐκ νότου πρὸς βορρᾶν, καὶ τὸν καρπὸν τῆς καφέας ἀπλῶς, ὡς ἐρυθρὸν τινα κύκλον (*). Τὸ ἐλάττωμα τοῦτο ζητοῦμεν νὰ ποφυγῶμεν διδάσκοντες τὸ ξένον ἀντικείμενον κατὰ κανόνα πρῶτον διὰ τῆς παραστατικῆς καὶ ἐξελικτικῆς μορφῆς τῆς διδασκαλίας. Οὕτω κατορθοῦσιν οἱ μαθηταὶ νὰ παριστῶσιν ἐν ἑαυτοῖς τὸ ξένον τῇ βοήθειᾳ ὁμοίων ἀντικειμένων, ἅτιν' αὐτοὶ εἶδον, καὶ κτῶνται διὰ τῆς φαντασίας παραστάσεις αὐτῶν τῶν νέων ἀντικειμένων, οὐχὶ δὲ τῶν ἰχνογραφημάτων καὶ προπλασμάτων αὐτῶν. Ἀφοῦ δὲ τοῦτο συμβῆ, καὶ μόνον τότε, χρησιμοποιοῦμεν τὰ ἐποπτικὰ ταῦτα μέσα.

Καὶ ἐφ' ὅσον πρόκειται περὶ μερῶν ἀντικειμένου, π. χ. τῶν φύλων ἢ τῆς ταξιανθίας φυτοῦ, τοῦ ῥοῦ ποταμοῦ, τῆς θέσεως χωρίου κ. λ. ἰχνογραφοῦμεν ταῦτ' ἐπὶ τοῦ πίνακος ἀμέσως μετὰ τὴν προφορικὴν ἀπεικόνισιν αὐτῶν. Ἡ προφορικὴ ἄρα καὶ ἡ διὰ τῆς ἰχνογραφίας παράστασις ἐκείνου μέρους ἢ καὶ ἐκάστου χαρακτηριστικοῦ γνωρίσματος ἐπακολουθοῦσιν ἀλλήλαις ἀμέσως. Οὕτω π. χ. καθ' ὃν χρόνον διδάσκομεν τὸ νέον προφορικῶς ἰχνογραφοῦμεν καὶ τὴν εἰκόνα μᾶς κοιλάδος ἢ μέρος νομοῦ ἐπὶ τοῦ πίνακος. Κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον ἀποκτῶσιν ἀμέσως αἱ παραστάσεις τὴν μεγίστην ἐφικτὴν σαφήνειαν, ἣν δύναται καθόλου καὶ ὀφείλει νὰ δώσῃ αὐταῖς ἡ ἰχνογράφησις.

Ἡ ἰχνογράφησις δ' ὅμως ἢ ἡ εἰκὼν τοῦ ὄλου ἀντικειμένου καὶ ὁ χάρτης τῆς ὄλης κοιλάδος ἢ τοῦ ὄλου νομοῦ δεικνύονται εἰς τοὺς μαθητὰς μόνον, ἀφοῦ ἢ ἐξελικτικὴ καὶ ἢ παραστατικὴ διδασκαλία, ἐν συνδυασμῶ πρὸς τὰ ἐπὶ τοῦ πίνακος ἰχνογραφήματα, παρέσχον εἰς τὰς μερικὰς παραστάσεις τὴν μεγίστην ἐφικτὴν σαφήνειαν. Ἡ εἰκὼν τοῦ ὄλου ἀντικειμένου χρησιμεύει τότε κυρίως εἰς τὸ νὰ καταστήσῃ δυνατὴν εἰς τοὺς παῖδας τὴν συνένωσιν τῶν μερικῶν παραστάσεων εἰς σαφῆ ἐποπτεῖαν τοῦ ὄλου. Ἄνευ τοῦ βοηθητικοῦ τούτου μέ-

κτοποιούσης διδασκαλίας γὰρ καταστήσωμεν ὄργανον τῆς γνώσεως τοῦ παντός» (Σ. Μ.).

(*) Πρβλ. τὴν ἀνωτέρω ἐν σελ. 188 σημείωσιν.

σου θὰ ἠδύναντο βεβαίως οἱ μαθηταὶ εὐκόλως νὰ φαντάζωνται, πῶς ἔχει ἕκαστον μέρος τοῦ ἀντικειμένου, ἀλλ' ὅμως δὲν θὰ ἐγνώριζον τὴν μορφήν καὶ τὸ σχῆμα τοῦ ὅλου ἀντικειμένου (Πρβλ. *Lessing* Λαοκῶντα ἐν τῇ Ἑλληνικῇ μεταφράσει ὑπὸ Ἀ. Προβελεγγίου ἐν σελ. 104 καὶ ἔξ.).

Πολλάκις δ' ὅμως ἀρχόμεθα τῆς παροχῆς τοῦ νέου ἀπὸ τῶν βοηθητικῶν τούτων μέσων, δηλ. τῶν ἰχνογραφημάτων, εἰκόνων καὶ προπλασμάτων, ἅτινα φέρομεν εὐθὺς ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ σταδίου τῆς συνθέσεως πρὸ τῶν μαθητῶν, οἵτινες τῇ βοήθειᾳ τούτων παριστῶσιν ἐν ἑαυτοῖς τὸ νέον. Τοῦτο συμβαίνει, ὅταν λείπωσιν οἱ ὅροι διὰ τὴν ἐξελικτικὴν καὶ τὴν παραστατικὴν διδασκαλίαν (*) καὶ δὲν δυνάμεθα νὰ περιγράψωμεν τὸ ἀντικείμενον διηγοῦμενοι συγχρόνως.

3. Ἐπειδὴ ἡ ἐπὶ τοῦ πίνακος ἰχνογράφησις εἶναι ἄριστον μέσον ἐποπτείας, μεταχειριζόμεθα ταύτην πολλάκις καὶ ὅταν ἀντικείμενα εἶναι δυνατὸν νὰ ὑποπέσωσιν εἰς τὴν κατ' αἰσθησιν ἀντίληψιν τῶν μαθητῶν, ἢ διὰ νὰπομονώσωμεν τὸ πρὸς ἐξέτασιν ἀντικείμενον ἢ διὰ νὰ ἐξάρωμεν σαφέστερον τὰ σπουδαιότατα γνωρίσματ' αὐτοῦ, ὥστε οἱ μαθηταὶ ἀκριφέστερον νὰντιλαμβάνωνται ταῦτα. Πλὴν δὲ τούτου ὁ τρόπος οὗτος εἶναι ὁ καταλληλότετος, ὅπως φέρωμεν τοὺς μαθητὰς εἰς θέσιν νὰ ἐννοῶσι τὰ ἰχνογραφήματ' ἐν γένει. Διὰ τοῦτο ἰχνογραφοῦμεν τὰ χεῖλη π. χ. τῶν φύλλων, τὴν ταξιανθίαν ἐνὸς φυτοῦ, τὸν τομέα ἐνὸς τρωκτικοῦ ζώου, καὶ ἐὰν οἱ μαθηταὶ εἶδον πρότερον ταῦτ' ἐν τῇ φύσει.

Ἰδιαίτατα δ' ὅμως συνιστᾶται ἡ χρῆσις ἰχνογραφημάτων, εἰκόνων καὶ προπλασμάτων ἐπὶ ἀντικειμένων, ἅτινα δυνάμεθα νὰ δεικνύωμεν εἰς τοὺς μαθητὰς, ὅταν ταῦτ' εἶναι τόσο μικρά, ὥστε μέρη τινὰ αὐτῶν δὲν δύνανται σαφῶς νὰντιληφθῶσιν οἱ μαθηταὶ διὰ γυμνοῦ ὀφθαλμοῦ. Εὐθὺς ὡς οἱ μαθηταὶ κατανοήσωσι ὅτι μάταιως προσπαθοῦσι νὰντιληφθῶσι ταῦτα ἰχνογραφοῦμεν τὰ σχετικὰ μέρη ἐν μεγεθύνσει ἐπὶ τοῦ πίνακος ἢ δεικνύομεν εἰς τοὺς μαθητὰς εἰκόν' ἢ πρόπλασμ' αὐτῶν παριστῶντα ταῦτ' ἐν μεγεθύνσει. Αἱ οὕτω γεννώμεναι παραστάσεις διεγείρουσιν εἴτα, κατὰ τὴν παρατήρησιν τοῦ πραγματικοῦ ἀντικειμένου, ὠρισμένας προσδοκίας οὕτως, ὥστε οἱ μαθηταὶ πολλάκις ἀνακαλύπτουσι καὶ εἰς αὐτὸ τὸ ἀντικείμενον ὅ,τι δὲν ἠδύναντο πρότερον νὰντιληφθῶσιν.

(*) Ὅπως π. χ. προκειμένου περὶ τοῦ ἐλέφαντος καὶ τῆς καμήλου (εἰς μέρη ἐν οἷς οἱ μαθηταὶ οὐδεμίαν ἔχουσι κατ' αἰσθησιν ἐποπτείαν αὐτῶν), ὧν ἡ σωματικὴ κατασκευὴ εἶναι τοιαύτη, ὥστ' ἐξ οὐδενὸς τῶν γνωστῶν τοῖς μαθηταῖς ζώων εἶναι δυνατὸν νὰ ληφθῶσι μερικαὶ παραστάσεις διὰ τὸν σχηματισμὸν τῶν πνευματικῶν αὐτῶν ἐποπτεῶν· γνωστὸν δ' εἶναι ὅτι ἡ φαντασία οὐδὲν νέον ὅλεως δημιουργεῖ. (Σ. Μ.).

θ'. Παροχή του νέου κατά τμήματα.

1. Σπανίως επιτρέπεται να παρέχουμεν τὸ νέον ὅλον διὰ μιᾶς Ἐὐν τοῦτο ἐπράττομεν, δεν ἴα ἠδύνατο οἱ μαθηταὶ νὰ ἐπισκοπήσωσι τὸ ὅλον, τινὰ δὲν θὰντελαμβάνοντο ὀρθῶς ἢ θὰ ἐλησμένου ταῦτα μέχρι τῆς ἐπαναλήψεως. Διὰ τοῦτο πρέπει, ἐφ' ὅσον ἡ ὕλη εἶναι ἐκτενῆς πως, νὰ κατατέμνωμεν ταύτην ἐκ τῶν προτέρων εἰς τμήματα καὶ νὰ ἐπεξεργαζώμεθα ταῦτα τὸ ἐν μετὰ τὸ ἄλλο. Ἐκαστον τούτων θὰ παρέχωμεν καθ' ἑαυτό, ἐὰν δ' εἶναι ἀνάγκη, θὰ ἐξετάζωμεν καὶ διασαφηνίζωμεν, καὶ θὰ φροντίζωμεν περὶ τῆς ἀπομνημονεύσεως αὐτοῦ πρὶν ἢ προβῶμεν εἰς τὸ ἐπόμενον. Οὕτως οἱ μαθηταὶ διατηροῦσιν εὐκολώτερον τὸ νέον ἐν τῇ μνήμῃ.

2. Τὸ μέγεθος τῶν τμημάτων ἐξαρτᾶται τὸ μὲν ἀπὸ τῆς δυσχερείας τῆς ὕλης, τὸ δ' ἀπὸ τῆς ἀντιληπτικῆς τῶν μαθητῶν δυνάμεως. Ὅσοφ εὐκολωτέρα εἶναι ἡ ὕλη καὶ οἱ μαθηταὶ ὀριμώτεροι, τοσούτω μεγαλύτερα δυνάμεθα νὰ ὀρίζωμεν τὰ τμήματα· τοῦναντίον, ἐὰν ἡ ὕλη εἶναι δυσχερεστέρα καὶ οἱ μαθηταὶ μικρότεροι, τὰ τμήματα δὲν ἐπιτρέπεται νὰ εἶναι μεγάλα. Κατὰ κανόνα συνιστᾶται ἐν τῷ Δημοτικῷ σχολείῳ ἐν γένει ἡ κατανομὴ τοῦ διδακτέου εἰς σχετικῶς μικρὰ τμήματα. Τὰ μικρὰ τμήματα τὸ μὲν ἔχουσι τὸ προτέρημα ὅτι εὐκολώτερον ἀντιλαμβάνονται αὐτὰ οἱ μαθηταί, τὸ δὲ συντελοῦσιν, ὅπως ἐν μιᾷ ὥρᾳ διδασκαλίας πλεονάκις παρέχωμεν νέον, ὅπερ σπουδαιότατον διὰ τὴν προσοχήν.

ι'. Διέγερσις προσδοκιῶν.

Ἡ τοῦ νέου κατανόησις διευκολύνεται τέλος, ἐὰν οἱ μαθηταὶ διὰ τῆς διανοίας προτρέχωσι τῆς παροχῆς τούτου. Διὰ τοῦτο φροντίζομεν πάντοτε, ὅπως οἱ μαθηταὶ ἐκ τῶν προτέρων δημιουργῶσιν ἐν ἑαυτοῖς προσδοκίας περὶ τοῦ ἐπομένου νέου. Πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ γίγηται τοῦτο, ἐδείξαμεν ἤδη ἐν τῇ Ψυχολογίᾳ, τὸν λόγον ποιούμενοι περὶ προσδοκίας (ἐν σελ. 338—343 τῆς 3ης Ἐκδόσεως).

ια'. Ἀπομνημονεύσεις τοῦ νέου.

1. Οἱ μαθηταὶ ὀφείλουσι τὸ διδαχθὲν καὶ νὰ διατηρῶσιν ἐν τῇ μνήμῃ. Διὰ τοῦτο δὲ δὲν πρέπει ὁ Διδάσκαλος νὰ φροντίζῃ μόνον περὶ τῆς παροχῆς νέου, ἀλλὰ καὶ περὶ τῆς ἀπομνημονεύσεως αὐτοῦ. Τοῦτο δ' εἶναι εὐκολον ἐφ' ὅσον τὸ νέον παρέχεται, καθ' ὃν τρόπον ἀνωτέρω εἵπομεν. Οἱ μαθηταὶ παριστῶσιν ἐν ἑαυτοῖς τότε σαφῶς τὰ πράγματα· ἐννοοῦσι πάντα τελείως, ἢ δὲ κατανόησις εἶναι τὸ σπουδαιότατον στήριγμα τῆς ἀγαθῆς μνήμης. Ὅπως δ' οἱ μαθηταὶ

ἀπομνημονεύσωσι τελειότερον τὰ κύρια σημεία τοῦ ἐκάστοτε διδασκομένου θέτομεν, μετὰ τὴν ἐπεξεργασίαν ἐκάστου τμήματος, ἐπιγραφὴν αὐτοῦ (*). Τὰς ἐπιγραφὰς δὲ ταύτας ἐκλέγομεν οὕτως, ὥστε διὰ τούτων σαφῶς νὰ καταφαίνεται ἡ ἐσωτερικὴ σχέσις τῶν κυρίων νοημάτων τῆς διδασκομένης ὕλης. Διὰ πάντων τούτων φροντίζομεν κυριώτατα, ὅπως οἱ μαθηταὶ μανθάνωσι κριτικῶς, πολλάκις δ' ὅμως καθοδηγοῦμεν αὐτοὺς καὶ εἰς τὸ διὰ τῆς ἀγγίχου μνήμης μανθάνειν.

2. Ἡ Ψυχολογία δ' ὅμως ἐδίδαξεν ἡμᾶς ὅτι ἡ ἀγγίχου καὶ ἡ κριτικὴ μνήμη δὲν ἐξαρκοῦσιν. Ὅπως ἡ μνήμη τῶν μαθητῶν ἀποβῆ καὶ πιστὴ, εἶναι ἀνάγκη πολλαπλῆς ἐπαναλήψεως τοῦ διδαχθέντος. Αἱ παραστάσεις συνδέονται οὕτω καὶ ἀναπλάττονται οὐχὶ μόνον ἔνεκα τῆς ἐσωτερικῆς σχέσεως αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸν νόμον τοῦ συγχρονισμοῦ.

Ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐπαναλήψεων εἶναι ἀνάλογος πρὸς τε τὴν τάξιν, ἐν ἣ γίνονται, καὶ πρὸς τὴν διδασκομένην ὕλην. Ἐφ' ὅσον ἔχομεν μικροτέρους μαθητὰς καὶ δυσχερεστέρην ὕλην εἶναι ἀνάγκη ἕκαστον τμήμα δις νὰ ποδίδηται, πρῶτον μὲν ὑφ' ἐνὸς ἰσχυροτέρου, εἶτα δ' ὑπὸ μέσης δυνάμεως ἢ ἀσθενεστεροῦ μαθητοῦ. Πάντοτε δ' ὅμως ἐν τῷ δημοτικῷ σχολεῖῳ πρέπει νὰ παιτῶμεν, ὥπως ἕκαστον παρεχόμενον τμήμα ἐπαναλαμβάνηται ἀμέσως ἀπαξ τοῦλάχιστον, τὸ δ' ὅλον κατὰ τε τὸ τέλος τῆς ὥρας καὶ τὴν ἀρχὴν τῆς ἐπομένης τοῦ μαθήματος τούτου. Μόνον ἐν ταῖς ἀνωτέραις τάξεσιν εἶναι δυνατόν νὰ ἀποφύγῃ τὰς ἐπαναλήψεις ταύτας ὁ Διδάσκαλος, ἐὰν οἱ μαθηταὶ ἔχωσιν εἰς χεῖρας βιβλίον, ἐν ᾧ ἡ ὕλη ἐκτίθεται σχεδὸν κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, καθ' ὃν καὶ οὗτος παρέσχεν αὐτήν.

3. Πολλάκις εἶναι δυνατόν πρὸ ὀλίγου διδαχθέν τμήμα νὰ απομνημονεύηται διὰ τῆς διδασκαλίας ἄλλου ἀμέσως ἢ μετὰ τινα χρόνον ἐπακολουθοῦντος. Οὕτω π. χ., ὅταν διδάσκωμεν τὴν Ἱστορίαν τῶν Περσικῶν πολέμων, διηγούμεθα τοῖς μαθηταῖς τὰ κατὰ τὴν ἀποστολὴν τοῦ Φειδιππίδου εἰς Σπάρτην καὶ τὰς παραγγελίας, ἃς ἔδωκαν αὐτῷ οἱ Ἀθηναῖοι. Ὁ Φειδιππίδης ἔρχεται μετ' ὀλίγον εἰς Σπάρτην, ἐνθα θάναγγελλῆ τὴν ἀφίξιν τῶν Περσῶν εἰς Μαραθῶνα, τὰς ἀποφάσεις τῶν Ἀθηναίων καὶ τὴν παράκλησιν, ἣν ἀπευθύνουσιν οὗτοι πρὸς τοὺς Σπαρτιάτας, ἣτοι πράγματα γνωστὰ ἤδη τοῖς μαθηταῖς ἐκ τῆς προτέρας διδασκαλίας, οἵτινες εὐκόλως νῦν δύνανται μόνοι ἅπαντα νὰ εἴπωσιν· ὁ διδάσκαλος ἀπλῶς μόνον ὑποβοηθεῖ αὐτούς. Οὕτως ἐπαναλαμβάνεται τὸ πρὸ ὀλίγου διδαχθέν καὶ ἀποτυποῦται εἰς τὴν μνήμην

(*) Τὰς ἐπιγραφὰς τῶν μὲν μικροτέρων τμημάτων θέτομεν κατ' ἀρχὰς μὲν μετὰ τὴν διαλογικὴν συζήτησιν, ἀργότερον δὲ ἀμέσως μετὰ τὴν καθ' ὁλοκλήρως μορφήν παροχὴν τοῦ νέου, τῆς ὅλης δὲ μεθοδικῆς ἐγότητος πρὸ τῆς τελικῆς κατεργασμένης ἀποδόσεως. (Σ. Μ.).

τῶν μαθητῶν. Κατὰ ταῦτ' ἐνταῦθα συγχρόνως ἔχομεν καὶ παροχὴν νέου καὶ ἀπομνημόνευσιν τούτου, ὅπερ πρὸ ὀλίγου παρέσχομεν. Διὰ τοῦτο εἶναι περιττὸν νὰ προκαλέσωμεν τοὺς μαθητὰς πρότερον νὰ ἐπαναλάβωσιν, ἐπὶ σκοπῷ ἀπομνημονεύσεως, τὴν πρὸς τὸν Φειδιππίδην ἐντολὴν τῶν Ἀθηναίων, διότι ἡ παροχὴ τοῦ ἐπομένου τμήματος συντελεῖ εἰς τὴν ἀπομνημόνευσιν τοῦ προηγουμένου.

Θὰ ἠδυνάμεθα βεβαίως νὰ φροντίσωμεν περὶ τῆς ἀπομνημονεύσεως τῆς πρὸς τὸν Φειδιππίδην ἐντολῆς τῶν Ἀθηναίων, ὅπως συμβαίνει συνήθως, εἶτα δ' ὅτε θάναφερόμεν τὰ κατὰ τὴν ἀφίξιν αὐτοῦ εἰς Σπάρτην νὰ εἴπωμεν ἀπλῶς : ἔλθων δ' ὁ Φ. εἰς Σπάρτην ἀνεκοίνωσεν εἰς τοὺς ἐφόρους τὰ ἐν Ἀθήναις συμβάντα καὶ τὴν παράκλησιν τῶν Ἀθηναίων. Οὕτω δ' ὄντως πράττομεν εἰς κατόπιν γιγνομένης ἐπαναλήψεως, ὅπως κερδίσωμεν χρόνον, ἐὰν εἴμεθα βέβαιοι ὅτι οἱ μαθηταὶ γνωρίζουσι τὰ πράγματα. Κατ' ἀρχὰς δ' ὅμως συνιστᾶται νὰκολουθήσωμεν τὴν ὁδόν, περὶ ἧς ἀνωτέρω ἐλέγομεν. Πρῶτον μὲν, διότι τὸ συνέδριον τῶν ἐφόρων παρίσταται ζωηρότερον καὶ ἐποπτικώτερον, ἐὰν παραστήσωμεν ὅτι ὁ Φ. ἔλθων ἐνταῦθα ἐξιστόρησε τὰ μέχρι τοῦδε γενόμενα ἐν Ἀθήναις καὶ τὴν παράκλησιν τῶν Ἀθηναίων, εἶτα δὲ ἐπειδὴ πρέπει νὰποτυπωθῶσι τὰ πράγματα ταῦτα εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐπαναληφθῶσιν, ἢ δ' ἐπανάληψις, γιγνομένη κατὰ τοιοῦτον τρόπον, διεγείρει πολλῷ μᾶλλον τὸ διαφέρον τῶν μαθητῶν ἢ ἐὰν ἡμεῖς ὅλως αὐθαιρέτως προκαλῶμεν ταύτην. Εἶναι ἐν εἶδος ἐσωτερικῆς ἐπαναλήψεως (*).

Ἐνεκα τῶν λόγων τούτων χρησιμοποιοῦμεν ἐν πάσῃ δοθείσῃ εὐκαιρίᾳ τοιαύτας ἀναδρομικὰς ἀπομνημονεύσεις. Οὕτω π. χ. όταν ἐπεξεργαζόμεθα τὸ γνωστὸν παραμύθιον ὁ λύκος καὶ τὰ ἑπτὰ ἐρίφια παριστῶμεν τὸ μικρὸν ἐρίφιον διηγούμενον εἰς τὴν μητέρα του τὰ συμβάντα κατὰ τὴν ἀπουσίαν αὐτῆς, οὕτω δ' ἐπαναλαμβάνονται τὰ προηγηθέντα τμήματα διὰ τῆς παροχῆς τοῦ νέου· διὰ τὸν λόγον τοῦτον δὲν ἐγένοντο προηγουμένως πολλαὶ ἐπαναλήψεις ἢ τοῦλάχιστον δὲν ἐφροντίσαμεν ἰδιαιτέρως περὶ τῆς καταλλήλου τῶν διαφόρων τμημάτων συνδέσεως.

4. Πολλάκις μάλιστα εἶναι δυνατόν καὶ μέρη τινὰ πρὸ πολλοῦ διδαχθέντα νὰαναζωογονηθῶσι καὶ σταθερώτερον ἐντυπωθῶσιν ἐν τῷ σταδίῳ τῆς συνθέσεως. Οὕτω π. χ. δυνάμεθα νὰ παραστήσωμεν τὸν Ῥήγαν Φεραῖον προσκαλοῦντα τοὺς συγχωρίους αὐτοῦ, καθ' ὃν χρόνον εὗρίσκετο ἐν τῇ πατρίδι, καὶ διδάσκοντ' αὐτοὺς τὴν πάτριον ἱστορίαν· ὅτε μὲν διηγούμενον τὰ τρόπαια τοῦ Μαραθῶνος καὶ τῆς

(*) Πρὸβλ. ἡμετέραν πραγματείαν περὶ ἐσωτερικῆς ἐπαναλήψεως ἐν τῇ Δη ἐπετηρίδι τοῦ ἐλληνογερμανικοῦ Λυκείου Σμύρνης, ἰδίᾳ ἐν σελίδι 46 καὶ ἐξ. (Σ. Μ.).

Σαλαμίνος, ὅτε δὲ τὴν ἐκστρατείαν τοῦ Μεγ. Ἀλεξάνδρου, ὅτε δὲ τὰ κατὰ τοὺς λαμπροὺς τῆς Κωνσταντινουπόλεως αὐτοκράτορας. Ὁ Ἀθανάσιος Διακός δύναται ἐπίσης κατὰ τὰς παραμονὰς τῆς μάχης τῆς Ἀλαμάνας νὰ ὑπομνήσῃ τὰ ἡρωϊκὰ ἐν τῇ αὐτῇ περίπτου θέσει κατορθώματα τῶν προγόνων ἡμῶν κατὰ τε τὴν Ἀρμενίαν καὶ τὴν Βυζαντινὴν ἐποχὴν κ. λ. Ἄλλοτε πάλιν πρόκειται νὰ εὐρεθῇ, ἂν ὁ ἀσπάλαξ εἶναι ζῷον φυτοφάγον ἢ ἐντομοφάγον. Πρὸ τούτου θὰ εἴπωσιν οἱ μαθηταί: «ἐὰν ὁ ἀσπάλαξ εἶναι φυτοφάγος ζῷον οἱ ὀδόντες αὐτοῦ θὰ εἶναι ὅπως οἱ τοῦ λαγωῦ, τοῦ προβάτου, δηλαδή..... Ἐὰν δ' ὅμως εἶναι ἐντομοφάγον, οἱ ὀδόντες αὐτοῦ θὰ εἶναι ὅπως οἱ τῆς γαλῆς, δηλαδή.....» Οὕτω δὲ πάλιν ἐπαναλαμβάνομεν τὰ κατὰ τοὺς ὀδόντας τοῦ λαγωῦ, τοῦ προβάτου, τῆς γαλῆς ἢ καὶ οἰουδίποτε ἄλλου ζῷου, ἅτινα ἔχομεν διδάξει ἤδη.

βί'. Διέγερσις τῆς προσοχῆς τῶν μαθητῶν.

Ἐκ τῆς Ψυχολογίας (σελ. 258 καὶ ἔξ.) γνωρίζομεν ὅτι δὲν δυνάμεθα νὰ προσέχωμεν συγχρόνως εἰς πολλά, ἀλλὰ μόνον εἰς ἓν ἀντικείμενον ἢ καὶ εἰς μέρη τινὰ μόνον τοῦ ἀντικειμένου τούτου ἢ προσοχὴ ἄρα εἰς τι ἀντικείμενον ἀποκλείει τὴν προσοχὴν εἰς ἄλλο τι. Κατὰ ταῦτ' ἐὰν θέλωμεν νὰ παρακολουθῶσιν οἱ μαθηταί μετὰ προσοχῆς τὴν διδασκαλίαν ἀντικειμένου τινός πρέπει νὰ φροντίζομεν, ἵνα κατὰ τὴν διδασκαλίαν τοῦ ἀντικειμένου τούτου μὴ ἐμφανίζονται παρ' αὐτοῖς παραστάσεις οὐδὲν τὸ κοινὸν ἔχουσαι πρὸς τὸ διδασκόμενον ἀντικείμενον· πάσας λοιπὸν τὰς ἕνας πρὸς τὸ ἐκάστοτε διδασκόμενον παραστάσεις καὶ ἐντυπώσεις πρέπει νὰ πομακρύνωμεν ἐπιμελῶς ἀπὸ τῆς συνειδήσεως τῶν μαθητῶν. Τὰ μέσα, ἕτινα ἔχομεν εἰς τὴν διάθεσιν ἡμῶν πρὸς τοῦτο εἶναι τὰ ἐπόμενα.

1. Ἀκατανόητοι ἐκφράσεις καὶ ἐπουσιῶδη.

1. Ἐἰ προσοχὴ τῶν μαθητῶν ἐλαττοῦται, ὅταν κατὰ τὴν διδασκαλίαν μεταχειρίζομεθα λέξεις ἢ ἐκφράσεις, τὰς ὁποίας οἱ μαθηταί δὲν ἐννοοῦσιν. Ὅταν συμβαίῃ τοῦτο οἱ μαθηταί προσπαθοῦσι νὰ εὕρωσι τὴν σημασίαν τῶν λέξεων ἢ ἐκφράσεων τούτων, ἐνῶ ὁ διδάσκαλος προχωρεῖ εἰς τὴν διδασκαλίαν του καὶ οὕτω διαφεύγει αὐτοὺς ἢ συνοχὴ τῶν νοημάτων καὶ δὲν ἀντιλαμβάνονται τὰ ὑπὸ τοῦ διδασκάλου προσφερόμενα. Διὰ τοῦτο ὁ διδάσκαλος πρέπει νὰ μεταχειρίζηται γλῶσσαν ἀπλῆν καὶ εἰς τοὺς μαθητὰς εὐκόλως νοητὴν, ἀπηλλαγμένην δὲ παντὸς ῥητορικοῦ κόσμου. Βεβαίως δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ποφυγῶμεν κατὰ τὴν διδασκαλίαν τὴν χρησιμοποίησιν νέων λέξεων, δι' ὧν ἐκφράζονται νέα ἐποπτεῖα ἢ νέα ἐννοιαί. Ἐφ' ὅσον διδά-

σκομεν τοὺς μαθητὰς νέα πράγματα κατ' ἀνάγκην ἢ ἀ χρησιμοποιοῦμεν διὰ ταῦτα καὶ νέας λέξεις· ἀλλὰ πρέπει νὰ προσέχωμεν πότε ἢ ἀ μεταχειριζόμεθα τὰς λέξεις ταύτας· ἐὰν φροντίζωμεν νὰ ἐκθέτωμεν πρῶτον, κατὰ τὸ δυνατόν ἐναργῶς καὶ σαφῶς, αὐτὸ τὸ πρᾶγμα ἔπειτα δὲ χρησιμοποιοῦμεν καὶ τὸ ὄνομ' αὐτοῦ οὐδὲν τὸ ἀγνωστον καὶ σκοτεινὸν ἢ ἀ ἐμφανίζηται εἰς τοὺς μαθητὰς ἐν τῷ λόγῳ ἡμῶν καὶ οὕτω δὲν ἢ ἀ περισπᾶται ἡ προφορὴ αὐτῶν ἀπὸ τῶν πραγμάτων εἰς τὰς λέξεις.

Οὕτω π.χ. ἐν τῇ Ἑλληνικῇ Ἱστορίᾳ γίνεται συνήθως τὸ πρῶτον λόγος περὶ πυρπολικῶν κατὰ τὴν καταστροφὴν τουρκικοῦ πλοίου ἐν Ἐρεσῷ τῆς Λέσβου κατὰ τὸ πρῶτον ἔτος τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασεως τοῦ 1821· τὸν ὄρον τοῦτον «πυρπολικόν», ὅστις νῦν τὸ πρῶτον ἐμφανίζεται δὲν ἢ ἀ μεταχειρισθῶμεν, ὅπως συνήθως: «ἐπειδὴ οἱ Ἕλληνες εἶδον ὅτι δὲν ἠδύναντο διὰ τῶν τηλεβόλων των νὰ καταστρέψωσι τὸ Τουρκικόν πλοῖον, τὸ ὁποῖον κατέφυγεν εἰς τὴν Ἐρεσὸν ἠτοίμασαν πυρπολικὰ καὶ διὰ τούτων κατέστρεψαν αὐτό», ἀλλ' ἀφοῦ πρῶτον περιγράψωμεν τοιοῦτον πλοῖον (πρβλ. Σπ. Τρικούπη, Ἱστορία τῆς Ἑλλ. Ἐπανάστασεως Τόμ. Α' σελ. 261 καὶ ἐξῆς) προσθέτομεν: «μὲ ἐν λοιπὸν τοιοῦτον πλοῖον, μὲ ἐν πυρπολικόν» κ.λ. κ.λ. Ἐὰν οὕτω προβαίνωμεν εἰς τὴν διδασκαλίαν μας οὐδέποτε ἢ ἀ ἐμφανίζηται ἀκατανόητος λέξις εἰς τοὺς μαθητὰς, διότι πᾶσαν νέαν λέξιν ἔχομεν ἤδη φροντίσει νὰ ἐρμηνεύσωμεν πρὸ τῆς χρησιμοποιοῦσέως της.

2. Ἀπὸ τοῦ κυρίου θέματος τῆς διδασκαλίας ἀποσπᾶται ἡ προσοχὴ τῶν μαθητῶν καὶ ὅταν καὶ ἡμεῖς κατὰ τὴν διδασκαλίαν ἀντικειμένου τινὸς δὲν περιοριζόμεθα εἰς τὰ κύρια, τὰ οὐσιώδη τούτου σημεία καὶ ἀπὸ τοὺς μαθητὰς ἀπαιτῶμεν νὰπομνημονεύουσιν οὐχὶ μόνον ταῦτα, ἀλλὰ καὶ ἐπουσιώδη σημεία τοῦ ἐκάστοτε διδασκομένου, π.χ. πληθὺν ὀνομάτων καὶ ἀριθμῶν ἐν τῇ Γεωγραφίᾳ, τὴν χρονολογίαν καὶ τῶν ἐπουσιωδεστάτων γεγονότων ἐν τῇ Ἱστορίᾳ καὶ πάντ' ἀνεξαιρέτως τὰ ἰδιάζοντα ζῶντι καὶ ἂν ταῦτα εἶναι μικροῦ λόγου ἀξία.

- Ἐὰν πράττωμεν τοῦτο οἱ μαθηταὶ ἔνεκα τῆς πληθύος τῶν παρεχομένων γνώσεων δὲν δύνανται νὰ συγκρατήσωσιν οὐδὲ τὰς οὐσιώδεις τούτων καὶ οὕτω ματαίως καὶ ἐκεῖνοι καὶ ἡμεῖς καταπονούμεθα· ἐνῶ ἂν τοῦναντίον περιοριζόμεθα εἰς τὴν διδασκαλίαν μόνον τῶν κυρίων καὶ οὐσιωδῶν σημείων ἢ προσοχὴ τῶν μαθητῶν περιορίζεται εἰς ὀλίγα, ἅτινα καὶ σαφῶς ἀντιλαμβάνονται οὗτοι καὶ ἀκριβῶς διατηροῦσιν ἐν τῇ μνήμῃ.

Διὰ τοῦτο ἀρκούμεθα νὰ μανθάνωσιν οἱ μαθηταὶ μόνον τὰ σπουδαιότατα ὀνόματα καὶ ἀριθμοὺς ἐν τῇ Ἱστορίᾳ καὶ τῇ Γεωγραφίᾳ καὶ μόνον τὰ κύρια, τὰ οὐσιώδη γνωρίσματα τῶν ζῴων καὶ τῶν φυτῶν ἐν τῇ Φυσιογνωσίᾳ.

2. Ἐμφάνις ἐσφαλμένων ἐν τῇ διδασκαλίᾳ.

Ἡ προσοχὴ τῶν μαθητῶν ἀποστρέφεται ἀπὸ τοῦ διδασκομένου καὶ διὰ τῶν ὑπὸ τῶν μαθητῶν ἐσφαλμένως λεγομένων, διότι αἱ παραστάσεις τοῦ ἐσφαλμένου διασφύζονται ἐν τῇ συνειδήσει ἐπὶ μακρὸν ἢ βραχὺν χρόνον καὶ ἀπωθοῦσι ταύτης τὰς παραστάσεις τοῦ ὀρθοῦ. Ἐκτὸς δὲ τούτου οἱ μαθηταὶ εὐχόλως ἀποθαρρύνονται, ὅταν βλέπωσιν ὅτι τὰ ὑπ' αὐτῶν λεγόμενα ἀποκρούονται ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν ὡς ἐσφαλμένα καὶ διὰ τοῦτο δὲν συνεργάζονται εὐχαρίστως κατὰ τὴν διδασκαλίαν. Διὰ τοὺς λόγους τούτους πρέπει νὰ προσπαθῶμεν, ἵνα κατὰ τὴν διδασκαλίαν ἐμφανίζονται ὅσον τὸ δανατὸν ὀλιγώτερα σφάλματα πρὸς τοῦτο :

α) Ὅταν ἀπευθύνομεν ἐρωτήσιν τινα εἰς τοὺς μαθητὰς καὶ ἴδωμεν ὅτι καὶ ὁ πρῶτος καὶ ὁ δεῦτερος τῶν προκληθέντων εἰς ἀπάντησιν ἐσφαλμένως ἀποκρίνονται δὲν πρέπει νὰ προκαλῶμεν καὶ τρίτον καὶ τέταρτον, ἵνα ἴδωμεν, ἐὰν οὗτοι εὕρωσι τὸ ὀρθόν, διότι εἶναι δυνατόν, τούτου γιγνομένου, πολλὰ σφάλματα νὰ ἐπισωρευθῶσιν, ἀλλ' ἀπειρώμεθα νὰ καθοδηγήσωμεν τοὺς μαθητὰς εἰς τὴν ὀρθὴν ἀπόκρισιν δι' ἐρωτήσεως μᾶλλον ὀρισμένης, δι' ὑπομνήσεως ὁμοίου τινὸς γνωστοῦ, διὰ τῆς ἐκ νέου παρατηρήσεως τοῦ χάρτου ἢ τοῦ φυσιογνωστικοῦ ἀντικειμένου ἢ λέγομεν καὶ ἡμεῖς αὐτοὶ τὸ ὀρθόν.

β) Κατὰ τὴν διδασκαλίαν τοῦ νέου δὲν ἐρωτῶμεν πάντα ὀλονδήποτε μαθητὴν, ἀλλὰ μόνον τοὺς ἀλλαγέλλοντας ἑαυτοὺς εἰς ἀπόκρισιν· οὕτως ὑπάρχει μεγαλυτέρα πιθανότης ὅτι θὰ ἔχωμεν ὀρθὰς ἀποκρίσεις.

γ) Τὰς πρώτας ἀποδόσεις διδασκθέντος τμήματος ζητοῦμεν παρὰ τῶν ἀρίστων μαθητῶν, ὅταν δὲν πρόκειται περὶ πραγμάτων εὐκόλων, διότι οἱ ἀσθενέστεροι, ἐν τοιαύτῃ δυσχερεῖ ἐργασίᾳ, θὰ ἔλεγον πολλὰ ἐσφαλμένα.

δ) Εἰς ἐπικουρίαν τῶν ἀσθενεστέρων μαθητῶν καλοῦμεν τοὺς ἱκανοτέρους καὶ δὴ ἐκείνους, οἵτινες εἶπον ἤδη ἡμῖν ὀρθῶς τὸ πρᾶγμα.

ε) Προπαρασκευάζομεν ἐπιμελῶς τὰς γραπτὰς ἐργασίας, π. χ. τὰς ἐκθέσεις, τὰς ὁποίας θὰ γράψωσιν οἱ μαθηταὶ οὐχὶ μόνον ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενον, ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὴν ὀρθογραφίαν δυσχερῶν καὶ νέων λέξεων (πρὸβλ. εἰδικῶς περὶ τούτου τὴν ἐν τῷ α' τόμῳ σελ. 504 καὶ 55. ὑποδειγματικὴν διδασκαλίαν ἐκθέσεως).

3. Οὐχὶ διπλῆ διδασκαλία.

Πολλάκις περισπᾶται ἡ προσοχὴ τῶν μαθητῶν καὶ διὰ τούτου· ὅτι κατὰ τὴν διδασκαλίαν ἄλλα μὲν πράγματα βλέπουσιν οὗτοι, περὶ ἄλλων δὲ πραγμάτων ἀκούουσι νὰ γίνεται λόγος καὶ οὕτω δὲν δύναν-

ται ἀκριβῶς νᾶντιληφθῶσιν οὔτε ὅσα βλέπουσιν οὔτε ὅσ' ἀκούουσι· τοῦτο π. χ. συμβαίνει πολλάκις

α') κατὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς Φυσιογνωσίας, ὅταν ὁ διδάσκαλος δεικνύῃ εἰς τοὺς μαθητὰς ἀντικείμενόν τι συγχρόνως δὲ περιγράψῃ αὐτό· κατὰ τὴν περίπτωσιν ταύτην εἶναι δυνατὸν ὁ διδάσκαλος νὰ λέγῃ περὶ τινος γνωρίσματος τοῦ πτηνοῦ π. χ. τὸ ὁποῖον ἔχει εἰς τὰς χεῖράς του οἱ δὲ μαθηταὶ ἢ ὅλοι ἢ τινὲς ἐξ αὐτῶν νὰ βλέπωσιν ἄλλο τι γνώρισμα τοῦ πτηνοῦ τούτου, τὸ ὁποῖον δι' ἓνα οἷονδῆποτε λόγον προσελκύει μᾶλλον τὴν προσοχὴν αὐτῶν.

β') κατὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς Γεωγραφίας· προκαλοῦμεν π. χ. μαθητὴν τινα νὰ εἴπῃ ἡμῖν ὅ,τι προηγουμένως ἐδιδάξαμεν περὶ τινος χώρας καὶ ἕτερον νὰ δεικνύῃ ἐπὶ τοῦ χάρτου ὅσα ὁ πρῶτος λέγει· εἶναι δυνατὸν ὁ μαθητὴς, ὅστις πρόκειται νὰ δεικνύῃ ἐπὶ τοῦ χάρτου νὰ μὴ εὗρισκῃ ἀμέσως ποταμόν τινα, πόλιν, λίμνην κ. λ. καὶ νᾶναζητῆ ταῦτα ἐπὶ μακρότερον χρόνον· εἴαν, καθ' ὃν χρόνον ὁ μαθητὴς οὗτος ἀναζητῆ ἔτι τι ἐπὶ τοῦ χάρτου, ὁ ἕτερος, ὁ λέγων, προχωρῆ ἔν τῳ λόγῳ του, οἱ μαθηταὶ ἄλλα μὲν ἀκούουσιν, ἄλλα δὲ βλέπουσιν καὶ διὰ τοῦτο δὲν εἶναι δυνατὸν οὐδέτερον σαφῶς νᾶντιληφθῶσι.

Πρὸς ἀποφυγὴν τούτου ἀνάγκη α') ὅταν δεικνύωμεν εἰς τοὺς μαθητὰς ἐποπτικόν τι μέσον νὰ προκαλῶμεν αὐτοὺς νὰ παρατηρήσωσιν ἀκριβῶς ἓν μέρος τούτου καὶ εἶτα νὰ περιγράψωσιν ἡμῖν τὸ παρατηρηθὲν καὶ μόνον τοῦτο, εἶτα δὲ προβαίνομεν κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ εἰς τὰ λοιπά, καὶ β') ἐν τῇ Γεωγραφίᾳ ἐθίζομεν τοὺς μαθητὰς, ὅπως ὁ ἑκάστοτε λέγων περιμένῃ νὰ δείξῃ ὁ ἄλλος ἐπὶ τοῦ χάρτου ὀρθῶς τὸ ὑπ' αὐτοῦ λεχθὲν μόνον δὲ μετὰ τοῦτο προβῆ περαιτέρω. Οὕτως οἱ μαθηταὶ τὴν αὐτὴν στιγμὴν βλέπουσιν ἀκριβῶς ἐκεῖνο, δι' ὃ ἀκούουσι καὶ νὰ γίνηται ὁ λόγος καὶ ἡ προσοχὴ αὐτῶν δὲν περισπᾶται ὑπὸ διαφορῶν ἐντυπώσεων ἐκ διαφόρων αἰσθήσεων προερχομένων.

4. Ἀπομόνωσις τοῦ ἀπομνημονευτέου

Οἱ μαθηταὶ κατανοοῦσιν εὐκολώτερον τὸ ἑκάστοτε διδασκόμενον καὶ διατηροῦσιν αὐτὸ καλύτερον ἐν τῇ μνήμῃ καὶ εἰάν φροντίζωμεν νᾶπομονῶμεν καταλλήλως τοῦτο, εἰς τὸ ὁποῖον κατὰ τὴν διδασκαλίαν πρέπει νὰ προσέξωσιν.

α') Οὕτω π. χ. ἐν τῇ Γεωγραφίᾳ εὐκόλως περισπᾶται ἡ προσοχὴ τῶν μαθητῶν, ὅταν χρησιμοποιῶμεν κατὰ τὴν διδασκαλίαν εὐθύς ἐξ ἀρχῆς τοὺς συνήθεις γεωγραφικοὺς χάρτας, οἵτινες περιέχουσι πολλάς, ἀχρήστους διὰ τοὺς μαθητὰς τοῦ δημοτικοῦ σχολείου μερικτότητας. Διὰ τοῦτο πρέπει νὰ ἐκλέγωμεν χάρτας, οἵτινες νὰ περιέχωσι μόνον ὅσα πρέπει νὰ μάθωσιν οἱ μαθηταὶ τοῦ δημοτικοῦ σχολείου, οὐχὶ δὲ

τοιούτους, οἵτινες, ἐπειδὴ δὲν προορίζονται μόνον διὰ τὰ σχολεῖα, σημειοῦσι πλῆθὺν ἀντικειμένων καὶ ὀνομάτων καὶ περιέχουσι καὶ τὰς ἐλαχίστας ἐκάστης χώρας λεπτομερείας.

Ὡσαύτως ὁ διδάσκαλος πρέπει νὰ χρησιμοποιῆ ἕν τῇ προσηκούσῃ τάξει τοὺς γεωγραφικοὺς χάρτας τοῦ τοίχου καὶ τοὺς μικροὺς χάρτας, τοὺς ὁποίους ἔχουσι μετὰ χειρᾶς οἱ μαθηταί· ἀμφότεροι οὗτοι οἱ χάρται περιέχουσι συνήθως ἰσαριθμοὺς μερικότητας· ἀλλ' αὐταὶ εἰς μὲν τοὺς χάρτας τοῦ τοίχου καταγέμονται εἰς μεγαλυτέραν ἐπιφάνειαν, εἰς δὲ τοὺς μικροὺς συσσωρεύονται εἰς στενώτερον χώρον καὶ διὰ τοῦτο διασπαλιῶσι τὴν προσοχὴν τῶν μαθητῶν. Διὰ τοῦτο εἶναι ὀρθόν, ὅσάκις πρόκειται νὰ διδάξωμεν νέον ἕν τῶ μαθήματι τῆς Γεωγραφίας, νὰ χρησιμοποιῶμεν πάντοτε τοὺς χάρτας τοῦ τοίχου πρὸ τῶν μικρῶν χαρτῶν.

Ἐτι δ' ὅμως καλύτερον μέσον πρὸς τελειότεραν ἀπομόνωσιν ἔχει ὁ διδάσκαλος εἰς τὴν διάθεσίν του τὴν ἐπὶ τοῦ μελανοπίνακος ἰχνογράφειν. Ἐπὶ τοῦ μελανοπίνακος δυνάμεθα νὰ παριστῶμεν κατ' ἑαυτὸν τὸν ποταμὸν, τὸν ὁποῖον ἐκάστοτε ἐξετάζομεν, ὄροσειράν, τὸ σχῆμα χώρας, νομοῦ, λίμνης, νήσου κ. λ. Ἐν τῷ ταύτῃ περιπτώσει, ἐπειδὴ ἡ προσοχὴ τῶν μαθητῶν δὲν περισπᾶται ὑπ' ἄλλων σημείων, χωρῶν κ. λ., ἀλλὰ περιορίζεται εἰς τὸ μόνον ἐπὶ τοῦ πίνακος εὐρισκόμενον ἰχνογράφημα γεννᾶται ἀκριβῆς πνευματικὴ εἰκὼν αὐτοῦ. Διὰ τοῦτο πᾶν, ὅπερ παρέσχομεν εἰς τοὺς μαθητὰς δια τῆς παραστατικῆς ἢ τῆς ἐξελικτικῆς μορφῆς τῆς διδασκαλίας ἰχνογραφουμένων ἀμέσως δι' ὀλίγων μόνον γραμμῶν ἐπὶ τοῦ μελανοπίνακος, μόνον δὲ μετὰ τοῦτο προκαλοῦμεν τοὺς μαθητὰς νὰ παρατηρήσωσι τοῦτο ἐπὶ τοῦ χάρτου τοῦ τοίχου καὶ ἕν τέλει καὶ ἐπὶ τοῦ μικροῦ χάρτου.

β') Ὄταν θέλωμεν νὰ διδάξωμεν τὴν ὀρθὴν γραφὴν λέξεώς τινος δὲν ἐφιστῶμεν τὴν προσοχὴν τῶν μαθητῶν ἐπὶ πάντων τῶν γραμμάτων τῆς λέξεως ταύτης, διότι οὕτω οὐδὲν σαφῶς ἀντιλαμβάνονται οὗτοι, ἀλλὰ περιορίζομεν ταύτην μόνον εἰς τὴν συλλαβὴν ἢ τὸν φθόγγον, ἐνθα εὐκόλως δύνανται οἱ μαθηταὶ νὰ περιπέσωσιν εἰς σφάλμα· οὕτω π. χ. δὲν λέγομεν «σῶμα γράφεται μὲ σῖγμα, ὦ μέγα, μῦ, καὶ α, ἀλλὰ «σῶμα γράφεται μὲ ὦ μέγα καὶ περισπωμένην». Οὕτως ἡ συνείδησις πᾶσα τῶν μαθητῶν κατευθύνεται εἰς τὸ δυσχερὲς μέρος τῆς ὅλης λέξεως, τὸ ὁποῖον κατορθοῦσιν οὗτοι νὰ διατηρήσωσιν ἀσφαλῶς ἕν τῇ μνήμῃ.

γ') Ὅμοιόν τι πράττομεν καὶ κατὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς ἀναγνώσεως· ὑποθέσωμεν π. χ. ὅτι μαθητῆς ἀναγιγνώσκει παρασκευάσθη ἀντὶ τοῦ παρασκευάσθη. Ἐὰν εἴπωμεν εἰς αὐτὸν ἀπλῶς «δὲν λέγει παρασκευάσθη» ὁ μαθητῆς ἐννοεῖ μὲν ὅτι ἐσφαλμένως τὴν λέξιν ταύ-

την ἀνέγνωσε, δὲν γνωρίζει δ' ὅμως ποῦ ἀκριβῶς τὸ σφάλμα ἐγένετο, δὲν ἐπιστᾷ τὴν προσοχὴν του εἰς ὄρισμένον τῆς λέξεως μέρος καὶ διὰ τοῦτο συνηθέστατα συμβαίνει νὰ περιπέσῃ εἰς νέον σφάλμα· διὰ τοῦτο, ἰδίᾳ εἰς τὰς κατωτέρας τάξεις, πρέπει ἀκριβῶς νὰ δηλώνωμεν εἰς τὸν μαθητὴν τὴν συλλαβὴν, ἣν ἐσφαλμένως ἀνέγνωσεν, ἐν τῇ προκειμένῃ π. χ. περιπτώσει «ρα λέγει τὸ βιβλίον;» ἢ τὸ εἶδος τοῦ σφάλματος λέγοντες π. χ. «προσοχὴ εἰς τὸν τόνον» κ. λ. Διὰ τῶν τοιούτων ὑποδείξεων ἀπομονοῦμεν ἑκάστοτε ἐκεῖνο, εἰς ὃ πρέπει νὰ προσέξῃ ἰδίᾳ ὁ μαθητὴς καὶ οὕτως ἐπιτυγχάνομεν εὐκολώτερον καὶ ἀσφαλέςτερον τὴν διόρθωσιν τοῦ ἐσφαλμένου.

δ') Καὶ ἐν τῇ ἀριθμητικῇ ὁμοίως πράττομεν. Ἐὰν π. χ. ἔχομεν δώσει εἰς τοὺς μαθητὰς προβλήματα πρὸς λύσιν διὰ τὴν κατ' οἶκον ἐργασίαν περιέπεσαν δὲ τινες ἐξ αὐτῶν εἰς σφάλματα κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν πράξεώς τινος δὲν προκαλοῦμεν τοὺς μαθητὰς τούτους νὰ ἐπαναλάβωσι τὴν λύσιν τοῦ προβλήματος ἐξ ἀρχῆς, ἀλλ' ἐπιστῶμεν τὴν προσοχὴν αὐτῶν ἐκεῖ, ὅπου τὸ σφάλμα ἐγένετο καὶ προκαλοῦμεν αὐτοὺς εἰς τὴν διόρθωσιν αὐτοῦ καὶ μόνου. Οὕτως ἀπομονοῦμεν καὶ ἐνταῦθ' αὐστηρῶς τὸ ὄρθον, τὸ ὁποῖον ὑπαντικαταστήσῃ τὸ ἐσφαλμένον, διὸ καὶ ὀλιγώτερος λόγος ὑπάρχει νὰ ἐπαναληφθῇ τὸ αὐτὸ ἀμάρτημα ἢ νέον τι νὰ γίνῃ.

ιγ'. Ἡ ἐμβάθυνσις.

Ὅταν διδάσκωμεν φρονηματιστικὴν ὕλην, π. χ. τμῆμά τι ἐκ τοῦ Ῥοβινσῶνος, τῶν ἡρωϊκῶν χρόνων, τῆς Ἰερᾶς ἢ τῆς Πολιτικῆς Ἱστορίας ἢ τεμάχιον τοῦ ἀναγνωστικοῦ βιβλίου διηγηματικοῦ περιεχομένου, δὲν ἀρκεῖ νὰ παράσχωμεν εἰς τοὺς μαθητὰς σαφῆ καὶ ἀκριβῆ παράστασιν μόνον τῶν ἀπεικονιζομένων γεγονότων καὶ πράξεων, ἀλλὰ πρέπει νὰ χρησιμοποιῶμεν τὴν ὕλην ταύτην καὶ πρὸς τὸν σκοπὸν, ὅπως μορφώσωμεν τοὺς μαθητὰς καὶ ἠθικῶς καὶ θρησκευτικῶς.

Οἱ παῖδες δὲν δύνανται πάντοτε νὰ διακρίνωσιν ἀσφαλῶς τὸ ἀγαθὸν τοῦ κακοῦ, ἀλλ' ὀφείλουσι νὰ διδαχθῶσι τοῦτο κατ' ὀλίγον, ἀκούοντες ὀρθῶς κρινομένας τὰς ἀνθρώπιναις βουλήσεις καὶ πράξεις, ἀποπειρώμενοι δὲ καὶ αὐτοὶ νὰ κρίνωσι ταύτας (πρβλ. 1 τόμ. ἐν σελ. 323 καὶ ἐξ.).

Πρὸς τοῦτο βεβαίως πολὺ συντελεῖ ἡ ἀναστροφή τῶν παιδῶν μετὰ τῶν γονέων, τῶν ἀδελφῶν καὶ ἄλλων ἀνθρώπων. Παρὰ ταύτην δ' ὅμως αἱ ἠθικαὶ καὶ θρησκευτικαὶ τῶν μαθητῶν ἐποπτεῖαι εἶναι πολὺ ἐλλειπεῖς κατὰ τὴν εἰς τὸ σχολεῖον εἴσοδον αὐτῶν. Διὰ τοῦτο εἶναι ἀναγκαῖον, ὅπως καὶ ἡ διδασκαλία θέσῃ ὡς σκοπὸν αὐτῆς τὴν περαιτέρω ἀνάπτυξιν τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς θρησκευτικῆς τῶν παιδῶν

συνειδήσεως. Τὴν ἀριστην δὲ πρὸς τοῦτο εὐκαιρίαν παρέχει ἡ διηγηματικὴ ὕλη τῶν φρονηματιστικῶν μαθημάτων καὶ τοῦ ἀναγνωστικοῦ βιβλίου, ἣτις καθιστᾷ γνωστὰς εἰς τὸν παῖδα τὰς βουλήσεις καὶ τὰς πράξεις τῶν ἀνθρώπων, ὡς πρέπει νὰ κρίνωσιν οἱ μαθηταὶ ὀδηγούμενοι ὑπὸ τοῦ διδασκάλου. Τοῦτο δ' ὅμως δύναται νὰ γίνῃ μόνον, ὅταν οἱ μαθηταὶ ἀκριβῶς καὶ σαφῶς ἀντιληφθῶσι τὰ πράγματα, τὰ γεγονότα, τὰς πράξεις. Κατὰ ταῦτ' ἐπεξεργαζόμεθα κατ' ἀρχὰς παραμύθιον τι, τμημὰ τι τοῦ Ῥοβινσῶνος, τῆς Ἱστορίας κ. λ. ὅπως ἐδηλώσαμεν ἤδη ἀνωτέρω ἐν τῇ ἀναλύσει καὶ τῇ συνθέσει, ἥτοι κυριώτατα φροντίζοντες, ὅπως οἱ μαθηταὶ ἀκριβῶς ἀντιληφθῶσι τὰ πράγματα. Μετὰ ταῦτα δ' ἐπακολουθεῖ ἡ ἠθικὴ κρίσις, ἡ ἐμβάθυνσις, ἣτις ἄρ' ἀποτελεῖ δευτέραν τῆς συνθέσεως πράξιν.

2. Ἡ μέθοδος, τὴν ὁποίαν ἀκολουθοῦμεν ἐν τῇ ἐμβάθυνσει, εἶναι ἡ αὐτὴ πρὸς τὴν τοῦ πρώτου μέρους τῆς συνθέσεως. Ὁ διδάσκαλος ὀδηγεῖ δι' ἐρωτήσεων καὶ παρατηρήσεων, οἱ δὲ μαθηταὶ μόνον κατὰ τὸ δυνατόν σχηματίζουσι τὴν ἠθικὴν κρίσιν.

3. Παραδείγματα ἐμβάθυνσεως πολλὰ ὑπάρχουσιν ἐν ταῖς ὑποδειγματικαῖς διδασκαλίαις τοῦ πρώτου τόμου (ἐν σελ. 435, 465, 471, 496) καὶ τοῦ παρόντος, εἰς ἃ καὶ παραπέμπομεν τὸν ἀναγνώστην, ὅπως ἴδῃ καὶ τὴν θέσιν τῆς ἐμβάθυνσεως ἐν τῇ ὅλῃ μεθοδικῇ ἐπεξεργασίᾳ καὶ τὴν μέθοδον, ἣ κατὰ ταύτην χρώμεθα, καὶ τὰ διάφορα τῆς ἐμβάθυνσεως εἶδη.

Κατὰ τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον γίνεται ἡ ἐμβάθυνσις καὶ ἐν πάσῃ ἄλλῃ περιπτώσει. Ὁ διδάσκαλος δ' ὅμως δὲν πρέπει νὰ λησμονῇ κατὰ τὴν ἠθικὴν ταύτην διδασκαλίαν τὸ πᾶν μέτρον ἄριστον καὶ τὸ μηδὲν ἄγαν τῶν προγόνων ἡμῶν.

Πρὸ παντὸς πρέπει νὰ ἔχῃ ἐν νῷ ὅτι ἡ ἠθικὴ γνώσις καθ' ἑαυτὴν δὲν γεννᾷ βούλησιν. Βούλησις γεννᾶται τότε μόνον, ὅταν τῇ ἠθικῇ γνώσει σενδεῖῃ ἰσχυρὸν συναίσθημα, ἥτοι μεγάλη χαρὰ ἐπὶ τῷ ἀγαθῷ καὶ ζοηρὰ ἀποστροφή ἐπὶ τῷ κακῷ, πρὸς δὲ τὸ συχαίρειν ἐπὶ τῇ εὐτυχίᾳ καὶ συλλυπεῖσθαι ἐπὶ τῇ συμφορᾷ ἀνθρώπων γνωστῶν εἰς αὐτόν. Τὰ συναισθήματα δ' ὅμως ταῦτα γεννῶνται εὐκολώτατα διὰ τῆς ζοηροῦς ἀπεικονίσεως συγκεκριμένων περιπτώσεων καὶ ὀρισμένων προσώπων καὶ πράξεων. Ἡ ἐπακολουθοῦσα ἐμβάθυνσις δύναται βεβαίως νὰ καταστήσῃ σαφεστέρας τὰς σχετικὰς παραστάσεις καὶ νὰ ἐνισχύσῃ οὕτω τὸ ἠθικὸν καὶ συμπαθητικὸν συναίσθημα· ἀλλ' ὅμως κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον δύναται καὶ νὰ παμβλύνη, μάλιστα δὲ καὶ νὰ καταπνίξῃ ταῦτα, ὅταν ἡ κατ' αὐτὴν γιγνομένη συζήτησις προχωρῇ πέρα τοῦ δέοντος. Διὰ τοῦτο ὁ Διδάσκαλος πρέπει νὰ περιορίζῃ τὰς ἠθικὰς συζητήσεις καὶ ἐρεῦνας εἰς τὸ ἀναγκαιότατον ὄριον· πρὸ παντός, ὡς προφυλάττεται ἀπὸ τῆς περιφήμου ἠθικολογίας, ἣτις δὲν

ἔχει τέλος ἐν τῇ ἐξερευνήσει ἠθικῶν σχέσεων. Τὸ ὑπὲρ τὸ δέον πολὺ βλάπτει ἐνταῦθα πολλῶ μᾶλλον τοῦ ὑπὲρ τὸ δέον ὀλίγου. Διὰ τοῦτο δὲ καὶ δὲν πρέπει νὰ βασανίζωμεν τοὺς παῖδας διὰ λεπτομεροῦς ἐπαναλήψεως καὶ ἀκριβοῦς ἀπομνημονεύσεως τῶν ἠθικῶν συζητήσεων.

Ἐξ ἄλλου δ' ἄς μὴ λησμονῶμεν ὅτι ἐν τῇ Ἱστορίᾳ πρόκεινται ἡμῖν, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, πολὺ πολὺπλοκοὶ σχέσεις καὶ πολὺπλοκα γεγονότα. Καὶ ὁ Ἱστορικός δὲ πολλάκις δὲν δύναται νὰ διεισδύσῃ εἰς τὰ μυστικώτατα τούτων ἐλατήρια, νὰ ἐξακριβώσῃ καὶ κρίνῃ ταῦτα, πολλῶ δ' ἦττον ὁ Δημοδιδάσκαλος ἢ ὁ μαθητὴς τοῦ Δημοτικοῦ σχολείου. Ἐὰν δ' ὅμως παρὰ ταῦτα θελήσῃ τις νὰ κρίνῃ ἱστορικὸν πρόσωπον κατὰ τοὺς ἠθικοὺς νόμους, οἵτινες ἰσχύουσιν ἐν τῷ καθ' ἡμέραν βίῳ, εἶναι δυνατὸν νὰ πατηθῇ, καὶ τὰ μέγιστα νὰ δικηθῇ τὸ πρόσωπον τοῦτο. Πλὴν δὲ τούτου οὕτω πρῶτων τις παράγει τοὺς μαθητὰς εἰς τὴν μεγίστην ἐπιπολαιότητα. Διὰ τοῦτο τότε μόνον πρέπει ὁ Διδάσκαλος νὰ προχωρῇ κατὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς Ἱστορίας εἰς ἠθικὰς ἐρεῦνας καὶ συζητήσεις, ὅταν αἱ παρουσιαζόμεναι σχέσεις εἶναι τοιαῦται, ὥστε καὶ παῖδες δύνανται εὐκόλως νὰ διίδωσι ταύτας. Πρὸς δ' ἄς ἀποκλείῃ τῆς ἐμβραθύνσεως πᾶν, ὅπερ δὲν ἄγει ἀμέσως εἰς ἠθικὴν κρίσιν. Ἡ ἠθικὴ κρίσις πρέπει νὰ νοῆται ἀφ' ἑαυτῆς, ἄλλως φαίνεται ἐξεζητημένη καὶ ἐπιτετηδευμένη, ἀντὶ δὲ νὰ θερμαίνῃ καὶ ἐνθουσιάζῃ τοὺς παῖδας, τοῦναντίον προκαλεῖ τὴν ἀποστροφὴν αὐτῶν.

3. Η ΣΥΝΔΕΣΙΣ ΚΑΙ ΤΟ ΣΥΣΤΗΜΑ

1. Ἡ Ἀνάλυσις καὶ ἡ Σύνθεσις σκοποῦσι νὰ παράσχωσιν εἰς τοὺς μαθητὰς σαφεῖς ἐποπτείας. Ἡ διδασκαλία δ' ὅμως δὲν ἐπιτρέπεται νὰρκῆται εἰς τοῦτο, διότι αἱ γνώσεις θὰ ἐστεροῦντο τάξεως καὶ συνοπτικότητος, εἰάν ἀπετελοῦντο ἀπὸ πληθῶν μόνον ἐποπτειῶν· πλὴν δὲ τούτου ἡ διατήρησις τοῦ κτηθέντος καὶ ἡ ἐν τῷ βίῳ ἐφαρμογὴ καὶ χρησιμοποίησις αὐτοῦ θὰ ἦτο δυσχερεστάτη (*). Διὰ τοῦτο δ' ἤδη ἐν τῷ Δημοτικῷ σχολείῳ προβαίνομεν ἀπὸ τῶν ἐποπτειῶν εἰς ἐννοίας, κανόνας καὶ νόμους (**). Κατὰ ταῦτα μετὰ τὴν παροχὴν σαφῶν ἐπο-

(*) Πῶς τὸ στάδιον τῆς ἀφαιρέσεως, ἰδίᾳ δ' ἡ σύγκρισις ὑποβοηθεῖ καλλίστα, καὶ τὰς πολυτίμους ἐσωτερικὰς ἐπαναλήψεις, εἰδείξαμεν ἐν πραγματικῇ δημοσιουθείᾳ ἐν τῇ τετάρτῃ Ἐπετηρίδι τοῦ ἐν Σμύρνῃ Ἑλληνογερμανικοῦ Λυκείου ἐν σελ. 47 καὶ ἐξ. (Σ. Μ.)

(**) Πρὸς τὰ σχετικά πρὸς τὰ στάδια τῆς ἀφαιρέσεως λέγει ὁ Otto Willmann ἐν τῇ μικρᾷ ἀλλὰ πολυτιμοτάτῃ συγγραφῇ αὐτοῦ Päd. Vorträge ἐν σελ. 77 τῆς τρίτης ἐκδόσεως: «Κατὰ τὸ ἔτος 1759, τρία θηλ. ἔτη πρὸ τῆς ἐκδόσεως τοῦ Αἰμιλίου τοῦ Rousseau, καθ' ἣν ἐποχὴν ὁ Pestalozzi ἦτο ἀκόμη παῖς, ἐξετάζει ὁ Lessing τὴν παιδαγωγικὴν σημασίαν τῶν μύθων· ἐν τῇ ἐρεύρῃ δὲ ταύτῃ κάμνει σκέψιν, ἥς, ὅπως λέγουσιν οἱ Ἄγγλοι, πᾶσα λέξις εἶναι ὀνόκληρον βι-